

EU4GREEN

**UDHËZUES PËR MODELIN QARKOR
TË BIZNESIT NË KOSOVË**

Institucionet e përfshira :

Ministria e Mjedisit, Planifikimit Hapësinor dhe Infrastrukturës
Agjencia për Mbrojtjen e Mjedisit të Kosovës
Agjencia për Mbrojtjen e Mjedisit të Austrisë

Ministria Tregëtisë dhe Industrisë Kosovë

Autorë:

Lindita Sopa; Ministria e Mjedisit, Planifikimit Hapësinor dhe Infrastrukturës
Tafë Veselaj; Agjencia për Mbrojtjen e Mjedisit të Kosovës
Francesca Montavecchi; Agjencia për Mbrojtjen e Mjedisit të Austrisë
Christian Neubauer; Agjencia për Mbrojtjen e Mjedisit të Austrisë

Njazi Shala, Ministria e Tregëtisë dhe Industrisë të Kosovës

PËRMBAJTJA

OBJEKTIVAT DHE QËLLIMI	3
1. HYRJE NË MODELET DHE PARIMET QARKORE TË BIZNESIT	5
1.1. Tipologjitë e modeleve qarkore të biznesit	6
1.2. Mundësitë për modele qarkore biznesi	10
1.3. Barrierat për modelet qarkore të biznesit	12
1.4. Dixhitalizimi si mundësues i modeleve qarkore të biznesit	14
2. KORNIZA E POLITIKAVE DHE SEKTORËT PRIORITARË PËR KOSOVËN	15
2.1. Korniza e politikave në Kosovë relevante për MQB-të	16
2.2. Sektorët me prioritet në Kosovë për promovimin e ekonomisë qarkore	18
2.3. Shembuj të praktikave të MQB-ve për sektorët përkatës	19
2.3.1. Sistemi ushqimor	19
2.3.2. Sistemi pyjor	21
2.3.3. Sektori i prodhimit	23
2.3.4. Sektori kreativ	24
2.3.5. Sektori i shitjeve me pakicë	26
2.3.6. Sektori i ndërtimit	28
3. AKTERËT PËRKATËS DHE MBROJTJA E KONSUMATORIT	32
3.1. Akterët kryesorë	Error! Bookmark not defined.
3.2. Ekonomia qarkore dhe mbrojtja e konsumatorit	34
4. FINANCIMI DHE INOVACIONI PËR PROMOVIMIN E MODELEVE QARKORE TË BIZNESIT	37
5. DISKUTIM MBI MASAT E POLITIKAVE PËR PROMOVIMIN E MODELEVE QARKORE TË BIZNESIT	39
6. LITERATURA	42

SHKURTESAT

MQB(t).....Model(et) Qarkore të Biznesit
EQ.....Ekonomi Qarkore
PEIBP..... .Plani Ekonomik dhe Investiv për Ballkanin Perëndimor
PZP..... Përgjegjësia e Zgjeruar e Prodhuesit
AGjBP..... Agjenda e Gjellbër për Ballkanin Perëndimor
DMRGj.....Dritarja e Mundësive për Rimëkëmbjen e Gjellbër
PPGj.....Prokurimi Publik i Gjellbër
VSM.....Vlerësimi Strategjik Mjedisor
NVM-të.....Ndërmarrjet e Vogla dhe të Mesme
PPQ.....Prokurim Publik i Qëndrueshëm
WB4Green..... Projekti 4 Green për Ballkanin Perëndimor
MPEE.....Mbeturinat nga pajisjet elektrike dhe elektronike
PSSh.....Produkti-si-Shërbim ()

Shkurtesat specifike të vendit për Kosovën

XK..... Kosova

OBJEKTIVI DHE QËLLIMI

Qëllimi i këtij dokumenti është ofrimi i udhëzimeve të përgjithshme drejt zhvillimit dhe adaptimit të modeleve qarkore të biznesit (MQB) në Kosovë. Ky draft Udhezues është hartuar me mbështetjen e projektit EU 4 Green për Ballkanin Perëndimor.

Dokumenti jep një përmbledhje të temave të mëposhtme:

1 – Hyrje në modelet dhe parimet qarkore të biznesit.

Përshkrimi i parimeve të përgjithshme të MQB-së, karakteristikat e tyre dhe funksionimi bazë. Hyrje në modelet alternative të biznesit, duke përfshirë simbiozën industriale dhe ekologjinë industriale.

2 – Korniza e politikave dhe sektorët me përparësi për Kosovën.

Përshkrimi i kornizës së politikave në Kosovë dhe identifikimi paraprak i sektorëve që mund të përfitojnë nga aplikimi i MQB-ve në Kosovë, bazuar në informatat e identifikuara në raportin fillestar të EU4Green dhe Strategjinë Per Menaxhim të Integruar të Mbeturinave. Fushëveprimi në sektorë është i përafuar me Strategjinë për Menaxhimin e Integruar të Mbeturinave me fokus në ripërdorim dhe riciklim.

3 – Akterët përkatës dhe nevoja për bashkëpunim ndërmjet akterëve.

Identifikimi i nevojave për bashkëpunim ndërmjet qeverisë dhe sektorit privat për promovimin e MQB-ve. Kjo do të nxisë përmirësimin e:

- të kuptuarit dhe ndërgjegjësimin mbi MQB-të mes konsumatorëve dhe gatishmërinë e tyre për të kaluar nga pronësia mbi produktin në produkt si shërbim;
- shkëmbimit të njohurive ndërmjet kompanive për ta avancuar inovacionin dhe shtrirjen e MQB-ve;
- kornizën legjislative dhe rregullative.

4 – Financimi dhe inovacioni për promovimin e modeleve qarkore të biznesit.

Identifikimi i nevojave dhe mundësive për financim dhe inovacion për t'i promovuar MQB-të, për t'i zbutur rreziqet e investimeve me fokus në sektorin privat. Formulimi i rekomandimeve për ta shqyrtuar planin e rrezikut dhe emergjencës për ta përgatitur planin e veprimit.

5 – Identifikimi i masave kyçe të politikave për promovimin e modeleve qarkore të biznesit në Kosovë.

Diskutim mbi ndërhyrjet e mundshme të politikave që nevojiten për t'i krijuar kushtet për zbatimin më të gjerë të MQB-ve në Kosovë. Theksimi i rolit të rëndësishëm të zbatimit të masave të politikave për t'i adresuar dështimet e tregut, mospërputhjet e politikave dhe paragjykimet e status quo-së që aktualisht e pengojnë konkurrencën e MQB-ve.

Ky udhëzues iu adresohet akterëve në Kosovë, në mënyrë që të pajisen me informata mbi temat e renditura në Modelet Qarkore të Biznesit (MQB). Udhëzuesi propozohet të përditësohet vazhdimisht me informatat më të fundit.

1. HYRJE NË MODELET DHE PARIMET QARKORE TË BIZNESIT

Vitet e fundit, koncepti i ekonomisë qarkore ka marrë vëmendje të konsiderueshme si alternativë ndaj modelit linear "merr-bëj-asgjëso" të prodhimit dhe konsumit industrial. Ekonomia qarkore bazohet në parimet e reduktimit të mbeturinave, ripërdorimit të materialeve dhe riciklimit të lëndëve të para dytësore, me qëllimin përfundimtar të krijimit të një sistemi të mbyllur ku mbeturinat minimizohen dhe vlera e materialeve dhe burimeve në ekonomi ruhet sa më shumë që të jetë e mundur. Modelet qarkore të biznesit (MQB) bazohen në një sërë parimesh që i japin përparësi qëndrueshmërisë dhe efikasitetit të burimeve. Këto parime mund të përmbliidhen si më poshtë:

- **Dizajni për qarkore** : Një parim kyç i MQB-ve është të dizajnojë produkte, procese dhe sisteme për qarkoren që nga fillimi. Kjo nënkupton që i gjithë cikli jetësor i një produkti ose procesi merret parasysh që nga nxjerrja e lëndëve të para deri te asgjësimi në fund të ciklit jetësor dhe optimizimi i tij për efikasitetin e burimeve dhe reduktimin e mbeturinave.
- **Efikasiteti i burimeve**: MQB-të i japin përparësi efikasitetit të burimeve duke dizajnuar produkte dhe procese që përdorin më pak burime dhe gjenerojnë më pak mbeturina. Kjo mund të shpie në kursim të konsiderueshme të kostos dhe përfitime mjedisore.
- **Sisteme të mbyllura**: MQB-të synojnë të krijojnë sisteme të mbyllura ku minimizohen mbeturinat dhe ruhen burimet. Kjo përfshin dizajnimin e proceseve ku materialet dhe nënproduktet në masë të madhe mund të ripërdoren, riparohen dhe riciklohen brenda proceseve.
- **Ruajtja e vlerës** : MQB-të i japin përparësi ruajtjes së vlerës së materialeve dhe produkteve ndër vite. Kjo përfshin dizajnimin e produkteve dhe proceseve që e ruajnë vlerën e tyre përmes cikleve të shumta të përdorimit, përpunimit dhe krijimit të sistemeve që mundësojnë përpunimin dhe ripërdorimin e materialeve dhe energjisë.
- **Bashkëpunimi** : MQB-të kërkojnë bashkëpunim ndërmjet akterëve të ndryshëm në zinxhirin e vlerës, duke përfshirë furnizuesit, prodhuesit, shpërndarësit dhe konsumatorët. Kjo përfshin krijimin e partneriteteve dhe rrjeteve që mundësojnë ndarjen e burimeve, njohurive dhe ekspertizës, si dhe bashkë-krijimin e vlerës.
- **Kalimi nga pronësia mbi produktin në produktin si vlerë**: Pronësia e produktit është aspekt kyç i MQB-ve, pasi përcakton se si përdoren, ripërdoren dhe përfundimisht asgjësohen produktet. Me MQB-të, koncepti i pronësisë kalon nga një model tradicional i pronësisë në atë të administrimit, ku produktet shihen si asete që përdoren dhe mirëmbahen ndër vite e jo vetëm si gjësende të disponueshme që përdoren një herë dhe hidhen. MQB-të i japin përparësi vlerës së klientit duke

dizajnuar produkte dhe shërbime që i plotësojnë nevojat dhe preferencat e klientëve duke e minimizuar edhe ndikimin mjedisor. Kjo mund të rezultojë në rritjen e besnikërisë së klientit dhe vlerës së markës.

1.1. Tipologjitë e modeleve qarkore të biznesit

Mund të identifikohen qasje të ndryshme modeleve qarkore të biznesit (MQB). Ato mund të klasifikohen sipas tipologjisë së marrëdhënies mes biznesit dhe konsumatorëve, duke përfshirë B2B (Biznes për Biznes), B2C (Biznes për Konsumator), C2B (Konsumator për Biznes) dhe C2C (Konsumator për Konsumator).

Në modelin produkti-si-shërbim (PSSH) klientët nuk e zotërojnë produktin, por paguajnë për qasje në funksionet ose shërbimet e tij (Riina et al. 2021). Për shembull, një kompani mund të lëshojë me qira makina larëse ose sisteme ndriçimi për klientët dhe të paguajë një tarifë në bazë të përdorimit. Në fund të periudhës së qirasë, kompania e merr përsëri produktin dhe/ose e rinovon për ripërdorim ose i riciklon përbërësit e tij. Shembuj të modeleve PSSH janë produktet si kemikatet (p.sh. qiraja kimike), mobiljet, makinat e kopshtit, veshmbathjet, veglat elektrike, tepihave, etj. Kjo qasje është qasje klasike B2C.

Kutia 1: Shembull i modelit Chemicals Leasing

Chemical Leasing është model i ri biznesor që synon ta promovojë përdorimin më efikas dhe të qëndrueshëm të kimikateve. Modeli thekson performancën e produktit kimik, në vend të vëllimit të shitur dhe bazohet në një partneritet afatgjatë midis furnizuesit kimik dhe klientit. Në marrëveshjen e Chemical Leasing, furnizuesi i kimikateve i ofron klientit një produkt kimik, së bashku me pajisjet e nevojshme dhe ekspertizën teknike për ta përdorur produktin në mënyrë efektive. Klienti paguan për shërbimin e ofruar nga produkti kimik, e jo për vetë produktin¹. Furnizuesi dhe klienti bien dakord për një sërë objektivash të performancës, siç janë zvogëlimi i sasisë së kemikatit të përdorur, përmirësimi i cilësisë së produktit ose minimizimi i gjenerimit të mbeturinave. Furnizuesi më pas është përgjegjës për arritjen e këtyre objektivave dhe është i nxitur për ta bërë këtë nëpërmjet marrëveshjeve për ndarjen e fitimit.

Chemical Leasing po zbatohet gjithnjë e më shumë nga kompani dhe organizata në mbarë botën, duke përfshirë korporatat shumëkombëshe, ndërmarrjet e vogla dhe të mesme dhe agjencitë qeveritare. Është përdorur në një sërë industrish, si ajo e tekstit, farmaceutikës dhe prodhimit automobilistik. Zbatimi i modelit të Chemical Leasing i ka disa përfitime (Krajnc, D., & Hrovatin, N., 2013). Për klientët, mund të çojë (shpie) në ulje të kostove, përmirësim të cilësisë së produktit dhe model biznesin më të qëndrueshëm. Për furnizuesit, mund të çojë në rritjen e besnikërisë së klientit, përmirësimin e reputacionit dhe rrjedhat e reja të të ardhurave. Përveç kësaj, ka përfitime të shumta mjedisore nga Chemical Leasing, para së gjithash pasi që sasia e kemikatit të përdorur zvogëlohet përmes përdorimit të optimizuar dhe nga fakti se fitimi i kompanisë kimike nuk bazohet në sasi të shitura (sa më shumë që shitet, aq më i lartë është fitimi), por më tepër në shërbimin e

¹ <https://chemicalleasing.com/>

plotë të ofruar me kemikatet, duke përfshirë menaxhimin, pajisjet, ekspertizën teknike,
etj.

Rubrika 2: Shembull i shërbimit PSSh: veshmbathje për fëmijë

Industria e tekstitit është përgjegjëse për ndikime të mëdha mjedisore për shkak të cilësisë së lirë, çmimeve të përballueshme, trendit të modës së shpejtë dhe kërkesës për energji, burime dhe ujë për prodhimin e tyre. Po ashtu, mbeturinat e tekstitit janë problem në rritje që po shkaktojnë ndikime të mëdha mjedisore në mbarë botën (Yoon, H., & Lee, J., 2020; Saleem et. al, 2019).

Modelet PSSh për veshmbathje mund të ndihmojnë në zbutjen e këtyre efekteve duke i marrë rrobat me qira, në vend që t'i shesin ato. Shërbimet e marrjes me qira të veshjeve të krijuara posaçërisht për fëmijët po bëhen gjithnjë e më të popullarizuara. Klientët mund të zgjedhin nga një shumëllojshmëri artikujsh për fëmijët e tyre, duke filluar nga veshjet e përditshme deri tek veshjet për raste të veçanta. Shërbimet zakonisht funksionojnë si modele abonimi, ku klientët paguajnë një tarifë mujore për qasje në koleksionin e veshjeve. Pas kthimit të artikujve, kompania qiradhënëse kujdeset për pastrimin dhe mirëmbajtjen, duke u siguruar që çdo veshje të jetë gati për t'u dhënë sërish me qira. Kjo qasje promovon qëndrueshmërinë dhe redukton sasinë e mbeturinave nga veshjet që krijohen nga ndryshimi i shpejtë në madhësinë dhe preferencat e fëmijëve. Kjo është edhe mënyrë e përshtatshme dhe e përballueshme për prindërit që t'i mbajnë të përditësuar veshjet e fëmijëve të tyre pa pasur nevojë për blerje dhe asgjësim të vazhdueshëm të rrobave (Park, S., & Kim, S., 2020; Hou et. al., 2019)

Në modelet e ekonomisë së përbashkët, shumë përdorues e ndajnë qasjen në një produkt ose aset të caktuar vetëm për një kohë të kufizuar, zakonisht të kufizuar në kohën kur nevojitet produkti ose aset, si për shembull një makinë, mjet ose hapësirë. Kjo mund ta zvogëlojë nevojën për pronësi individuale, ta rrisë përdorimin e produktit dhe ta zvogëlojë numrin total të produkteve ose aseteve që duhen prodhuar. Këto modele kanë fituar popullaritet vitet e fundit, veçanërisht me përhapjen e platformave digjitale dhe rritjen e disponueshmërisë së shërbimeve në komunitete të përbashkëta (Sundararajan 2016). Ekzistojnë disa lloje të modeleve të ekonomisë së përbashkët, secili me karakteristikat dhe përfitimet e veta unike.

- Ndarja në komunitet të përbashkët: është ndoshta lloji më i njohur i modelit të ekonomisë së ndarjes. Ky model përfshin individët që ndajnë ose marrin me qira asetet e tyre personale, si shtëpitë, makinat ose mjetet e tyre, me të tjerët në këmbim të një tarife. Shembuj të platformave të ndarjes në komunitet të përbashkët përfshijnë Airbnb (akomodime) dhe Uber (makina) (Hammer, R., & König, A., 2018). Kjo qasje përfshin C2C, megjithëse mund të shndërrohet me shpejtësi në B2C kur konsumatori e shtrinë këtë aktivitet në biznes.
- Ndarja nga biznesi me komunitetin: përfshin bizneset që u japin me qira asetet e tyre individëve. Këtu mund të hyjnë kompanitë që japin me qira hapësira për zyra, pajisje, apo edhe artikuj të modës së nivelit të lartë. Shembuj të platformave të ndarjes nga biznesi me komunitetin përfshijnë WeWork (zyre), Zipcar (makina) dhe Rent the Runway (rroba luksoze). Siç kuptohet nga emri, kjo tipologji e promovon qasjen B2C.

- Konsumi i përbashkët: është model në të cilin individët ose grupet i ndajnë burimet mes tyre dhe jo me bizneset. Këtu mund të hyjë ndarja e mallrave, shërbimeve ose aftësive brenda një komuniteti ose grupi miqsh. Shembuj të platformave të konsumit të përbashkët përfshijnë NeighborGoods, Shareable dhe Nextdoor (Heinrichs, H., & Mayer, S., 2019). Këto i përfshijnë qasjet C2C.
- Ndarja e ekonomisë qarkore: përfshin ndarjen ose marrjen me qira të produkteve dhe shërbimeve që janë krijuar për t'u përdorur dhe ripërdorur, në vend që të hidhen pas një përdorimi. Ky model inkurajon një qasje më të qëndrueshme ndaj konsumit dhe prodhimit. Shembuj të platformave të ndarjes së ekonomisë qarkore përfshijnë The Renewal Workshop (veshje), Stuffstr (veshje) dhe Closed Loop Partners (firmë investimi) (Blomsma, F., & Brennan, G., 2017). Janë qasje tipike të B2B dhe B2C.

Ka disa përfitime nga modelet e përbashkëta të ekonomisë, duke përfshirë rritjen e qasjes në mallra dhe shërbime, kosto më të ulëta dhe reduktim të ndikimit mjedisor. Po ashtu modelet e përbashkëta të ekonomisë e promovojnë inovacionin dhe ndërmarrësinë, pasi që ato ofrojnë mundësi të reja për individët dhe bizneset për të fituar para nga asetet dhe aftësitë e tyre. Megjithatë, ka edhe sfida që lidhen me modelet e ekonomisë së përbashkët, veçanërisht në aspektin e rregulloreve dhe çështjeve ligjore. Shumë platforma të ekonomisë së përbashkët funksionojnë në një zonë jo shumë të qartë ligjore dhe ka debat të vazhdueshëm se si të rregullohen këto modele në një mënyrë që e garanton mbrojtjen dhe drejtësinë ndaj konsumatorëve (Ferreira, D., & Martins, A., 2020).

Nëpërmjet skemave të **Përgjegjësisë së Zgjeruar të Prodhuesit (PZP)**, prodhuesi i produktit merr përgjegjësinë për asgjësimin e tij në fund të ciklit jetësor dhe mund të ofrojë programe riciklimi ose shërbime riciklimi për të siguruar që produkti do të menaxhohet siç duhet. Skemat PZP janë shumë të njohura në BE, në vendet si Gjermania, Austria dhe Suedia që kanë mbi 30 vjet përvojë me skema të tilla dhe kanë treguar rezultate mbresëlënëse në rritjen e grumbullimit dhe riciklimin të kategorive të ndryshme të produkteve si ambalazhimet, MPEE dhe bateritë (Watkins et al. 2017). Përderisa qëllimi kryesor i skemave PZP është të vendosë një tarifë për prodhuesit në bazë të numrit të produkteve që ata vendosin në treg, në mënyrë që tarifa të mund të përdoret për ta financuar dhe organizuar mbledhjen dhe menaxhimin e mbeturinave, qëllimi përfundimtar i PZP-së është t'i nxisë prodhuesit të krijojnë produkte që janë më të lehta për t'u ricikluar, rinovuar dhe që mund t'i reduktojnë mbeturinat dhe ndikimin mjedisor, në mënyrë që të shmangët pagesa e tarifës. Skemat PZP aplikohen në BE në shumë lloje të mbeturinave.

Tarifat e moduluara ekologjike janë një variant i PZP-së për ta promovuar ekonominë qarkore dhe për t'i përfshirë pasojat mjedisore dhe sociale të produkteve në fund të ciklit jetësor të tyre (CJ). Përderisa skemat kolektive PZP përdorin kryesisht modulimin e tarifës bazë bazuar në kriteret që merren parasysh si njësia, pesha dhe/ose materiali (Laubinger et al., 2021), eko-modulimi i tarifave PZP nënkupton ngarkimin e tarifave të diferencuara nga prodhuesit bazuar në kriteret që i mbështesin ndryshimet në dizajnin me qëllim të arritjes së qëndrueshmërisë mjedisore të produkteve të tyre (Sachdeva et al., 2021). Kjo është qasje B2B.

Zinxhirët e furnizimit qarkor: Në këtë model, produktet dhe materialet mbahen në qarkullim përmes zinxhirit të mbyllur të furnizimit, ku minimizohen mbeturinat dhe ruhen burimet. Këtu hyn projektimi i produkteve dhe proceseve që mund të ripërdoren, riparohen dhe riciklohen në fund të ciklit jetësor të tyre dhe krijimin e sistemeve që mundësojnë rikuperimin dhe ripërdorimin e materialeve dhe energjisë. Këtu përfshihen qasjet B2B dhe B2C.

Simbioza industriale është një qasje bashkëpunuese që synon ta përmirësojë qëndrueshmërinë dhe efikasitetin e proceseve industriale duke identifikuar dhe zhvilluar sinergji mes kompanive dhe sektorëve të ndryshëm. Kjo qasje përfshin ndarjen e burimeve, si energjia, uji, materialet, por edhe mbeturinat dhe nënproduktet ndërmjet proceseve industriale, në mënyrë që të reduktohen mbeturinat, të ulen kostot dhe të krijohen mundësi të reja biznesore. Një nga shembujt më të njohur është Parku Eko-Industrial Kalundborg në Danimarkë i cili funksionon që nga vitet e 1960-ta dhe përfshin shkëmbimin e nxehtësisë, ujit dhe materialeve mes disa kompanive në zonë (Chertow 2000). Simbioza industriale mund të marrë edhe formën e rrjeteve ose grupeve rajonale, ku kompanitë dhe organizatat punojnë së bashku për të identifikuar dhe zhvilluar sinergji brenda një zone të caktuar gjeografike. Këto rrjete mund të lehtësohen nga agjencitë qeveritare, shoqatat industriale ose organizata të tjera dhe mund të ofrojnë një sërë përfitimesh, si rritja e inovacionit, krijimi i vendeve të punës dhe zhvillimi ekonomik (International Synergies 2020). Përfitimet e simbiozës industriale janë dokumentuar mirë dhe përfshijnë përmirësimin e performancës mjedisore, uljen e kostove dhe rritjen e konkurrencës. Përveç kësaj, simbioza industriale mund të ndihmojë në promovimin e zhvillimit të qëndrueshëm dhe mbështetjen e tranzicionit në ekonomi qarkore (Chertow und Lombardi 2005). Simbioza industriale është qasje B2B.

1.2. Mundësitë për modele qarkore biznesi

Në Kosovë ekzistojnë disa mundësi që lidhen me zhvillimin dhe përdorimin e modeleve qarkore të biznesit në Kosovë. Ngjashëm me barrierat, këto mund të ndahen në mundësi socio-ekonomike dhe teknike, legjislativë dhe financiare.

Një nga mundësitë kryesore **socio-ekonomike** të ekonomisë qarkore në Kosovë është potenciali për krijimin e vendeve të reja të punës. Zbatimi i modeleve qarkore të biznesit mund të krijojë vende të reja pune në menaxhimin e mbeturinave, riciklim dhe në zhvillimin e produkteve të qëndrueshme (Fondacioni Ellen MacArthur, 2019). Duke investuar në infrastrukturën e menaxhimit të mbeturinave dhe duke përdorur teknologjinë për ta përmirësuar efikasitetin e burimeve, Kosova mund të arrijë përfitime të rëndësishme ekonomike dhe mjedisore duke e promovuar zhvillimin e qëndrueshëm (Banka Botërore, 2018), duke ulur papunësinë në Kosovë, e cila në vitin 2020 ishte 17.4% (Banka Botërore, 2021). Për më tepër, ekonomia qarkore mund të ofrojë mundësi të reja për sipërmarrje dhe inovacion të cilat mund ta nxisin rritjen ekonomike. Një mundësi tjetër socio-ekonomike është potenciali për kursime në kosto. Ekonomia qarkore mund t'i zvogëlojë kostot e prodhimit duke ripërdorur materiale dhe duke i reduktuar mbeturinat, të cilat mund të shndërrohen në kursime të kostove për bizneset. Për më tepër, praktikat qarkore mund të krijojnë rrjedha të reja të të ardhurave nga shitja e materialeve të ricikluara, duke kontribuar në qëndrueshmërinë e biznesit (Fondacioni Ellen MacArthur (2019).

Në Kosovë ekzistojnë mundësi legjislative për zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit. Qeveria mund të harton politika dhe rregullore që mbështesin praktikën qarkore dhe ofrojnë stimuj për bizneset që të përdorin modele qarkore. Këtu mund të hyjnë masat lehtësuese tatimore, subvencionet dhe grantet për bizneset që investojnë në infrastrukturë dhe teknologji qarkore. Për më tepër, qeveria mund të harton rregullore që iu kërkojnë bizneseve të përdorin praktika qarkore, të tilla si skemat e përgjegjësive të zgjeruar të prodhuesit (PZP) dhe skemat e kthimit për produkte të ndryshme, si ambalazhet plastike, synimi i të cilave është që bizneset ta marrin përgjegjësinë për asgjësimin e produkteve të tyre në fund të ciklit të tyre jetësor. Zbatimi i skemave PZP dhe skemave të kthimit mund t'i stimulojë bizneset të përdorin praktika qarkore dhe t'i reduktojnë mbeturinat. Modelet qarkore të biznesit mund të futen edhe si praktika në Prokurimin e Gjellbër Publik, për ta nxitur përdorimin e tyre për prokurimin e mallrave dhe shërbimeve publike, për ta stimuluar tregun dhe besimin e palëve të interesuara.

Mund të identifikohen mundësi financiare që mund ta mbështesin zhvillimin e modeleve qarkore. Fondet e donatorëve ndërkombëtarë janë veçanërisht të rëndësishme për të filluar zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit në vendet me pak përvojë dhe njohuri për këtë çështje, siç është Kosova. Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim (BERZH) ofron financim dhe asistencë teknike për bizneset në Kosovë për të mbështetur përdorimin e praktikave qarkore. Bashkimi Evropian i ka krijuar disa programe për t'i mbështetur nismat e ekonomisë qarkore, siç janë programi Horizon 2020 dhe Fondet Strukturore dhe Investuese Evropiane (ESIF) (Komisioni Evropian, 2021). Po ashtu, janë disa mundësi financimi ndërkombëtarë të disponueshme për projektet qarkore, si Programi i Ekonomisë Qarkore të Fondit Global Mjedisor (GEF) dhe Programi GEF. Fondet nga donatorët ndërkombëtarë janë veçanërisht të rëndësishme për ta vendosur themelin e ekonomisë qarkore dhe për të siguruar fonde për zhvillimin dhe testimin e zgjidhjeve inovative që përndryshe vështirë se do të financoheshin nga investitorët privat për shkak të pasigurisë dhe mungesës së besimit.

Ekzistojnë edhe lloje të tjera mundësish financiare, të cilat mund të arrihen përmes politikave të përshtatshme. Këto përfshijnë, për shembull, partneritetet publike-private (PPP) që mund të ndihmojnë në mobilizimin e financave dhe njohurive për zhvillimin e qëndrueshëm të infrastrukturës, skemat PZP për të gjeneruar fonde për grumbullimin dhe riciklimin e duhur të mbeturinave. Po ashtu, qeveria mund t'i zbatojë fondet mjedisore të financuara nga të ardhurat e mbledhura nga tatimet dhe taksat si taksat mjedisore, tarifatat nga konsumatorët për produkte të caktuara (si qeset plastike). Njësoj, një pjesë e buxhetit të shtetit mund të dedikohet për promovimin e modeleve të biznesit të ekonomisë qarkore.

Përveç mbështetjes nga qeveria edhe financimi nga sektori privat mund të luaj rol të rëndësishëm në promovimin e modeleve qarkore të biznesit. Investitorët privat mund të ofrojnë kapitalin e nevojshëm për të financuar projekte inovative dhe për t'iu ndihmuar bizneseve t'i rrisin operacionet e tyre. Investimi me ndikim, i cili synon të prodhon rezultate pozitive sociale dhe mjedisore duke krijuar kthime financiare është shfaqur si burim i rëndësishëm financiar për modelet qarkore të biznesit. Investitorët me ndikim shpesh janë të gatshëm të rrezikojnë më shumë sesa investitorët tradicionalë dhe i tërheqin bizneset që i trajtojnë sfidat sociale dhe mjedisore (KPMG, 2019).

Një faktor tjetër kritik në promovimin e modeleve qarkore të biznesit është inovacioni. Inovacioni është thelbësor për zhvillimin e teknologjive, produkteve dhe shërbimeve të reja

që mund ta mbështesin kalimin në ekonomi qarkore. Në kontekstin e Kosovës, inovacioni mund të luaj rol kritik në krijimin e tregjeve dhe mundësive të reja për bizneset. Qeveria mund ta mbështet inovacionin përmes **financimit të programeve kërkimore dhe zhvillimore** dhe ofrimit të **masave lehtësuese tatimore** për bizneset që investojnë në teknologji të reja. Po ashtu, bizneset mund ta nxisin inovacionin përmes bashkëpunimit dhe partneritetit. Bashkëpunimi ndërmjet bizneseve mund të ndihmon në identifikimin e mundësive të reja dhe zhvillimin e zgjidhjeve inovative për sfidat e përbashkëta. Për shembull, në industrinë e modës, bizneset kanë krijuar partneritete për ta promovuar ekonominë qarkore duke shkëmbyer burime dhe njohuri. Fondacioni H&M ka bashkëpunuar me Institutin Kërkimor të Tekstileve dhe Veshjeve në Hong Kong (HKRITA) për ta zhvilluar një teknologji që mund t'i ndajë dhe riciklojë pëlhurat e përziera. Po ashtu, organizatat e shoqërisë civile mund të luajnë rol të rëndësishëm në promovimin e inovacionit duke e rritur ndërgjegjësimin për përfitimet e modeleve qarkore të biznesit dhe duke krijuar kërkesa për produkte dhe shërbime të qëndrueshme. Për shembull, organizata si Green Art Center në Kosovë janë duke punuar për ta promovuar qarkullimin në sektorin e artit dhe artizanatit duke i trajnuar artizanët vendas për përdorimin e materialeve të mbeturinave në produktet e tyre dhe duke promovuar praktikën e konsumit të qëndrueshëm.

Zhvillimi i modeleve qarkore të biznesit mund të ketë ndikime të ndryshme pozitive në sektorë të ndryshëm ekonomikë në Kosovë. Për shembull, industria e tekstit mund të përfitojë nga zbatimi i praktikave qarkore duke siguruar materiale të qëndrueshme dhe duke zhvilluar zinxhirë furnizimi qarkor. Në mënyrë të ngjashme, industria e ndërtimit mund të përfitojë nga përdorimi i praktikave qarkore duke përdorur materiale të ricikluara dhe duke reduktuar mbeturinat në kantieret e ndërtimit, ndërsa sektori i bujqësisë mund të përfitojë nga zbatimi i praktikave qarkore duke aplikuar praktika të qëndrueshme bujqësore dhe duke i përdorur mbeturinat si burim për plehra.

Si përfundim, promovimi i modeleve qarkore të biznesit në Kosovë kërkon qasje të koordinuar ndaj financimit dhe inovacionit që përfshin shumë akterë, duke përfshirë qeverinë, institucionet financiare, bizneset dhe organizatat e shoqërisë civile. Qasja në financa është sfidë e madhe për modelet inovative të biznesit, por mbështetja e qeverisë dhe financimi i sektorit privat mund të ofrojnë kapitalin e nevojshëm për financimin e nismave qarkore. Inovacioni është thelbësor për zhvillimin e teknologjive, produkteve dhe shërbimeve të reja që mund ta mbështesin kalimin në ekonomi qarkore dhe bashkëpunimi mes bizneseve dhe organizatave të shoqërisë civile mund ta nxisë inovacionin dhe të krijojë mundësi të reja për bizneset. Duke punuar së bashku, akterët mund të krijojnë një ekonomi më të qëndrueshme dhe më elastike në Kosovë.

1.3. Barrierat për modelet qarkore të biznesit

Modelet qarkore të biznesit janë krijuar për t'i mbajtur burimet në përdorim sa më shumë që të jetë e mundur, duke nxjerrë vlerën maksimale prej tyre para se të asgjësohen. Në Kosovë, zhvillimi i modeleve qarkore të biznesit pengohet nga barrierat të ndryshme socio-ekonomike, legjislative dhe financiare, të cilat janë trajtuar në këtë kapitull për sektorë të ndryshëm ekonomikë në Kosovë.

Një nga barrierat kryesore socio-ekonomike për zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit në Kosovë është **mungesa e vetëdijesimit** dhe të kuptuarit të konceptit të ekonomisë qarkore.

Shumë biznese dhe individ nuk i njohin me modelet qarkore të biznesit dhe nuk i kuptojnë përfitimet e tyre të mundshme, pasi që ekonomia tradicionale lineare ka qenë dominuese në Kosovë për shumë vite dhe ndryshimi i mendësisë dhe sjelljes së akterëve është sfidues (Beqiri, 2021). Sipas studimeve të ndryshme, **mungesa e infrastrukturës dhe aftësive teknologjike** është pengesë e madhe socio-ekonomike për zbatimin e modeleve qarkore të biznesit (Bocken et al. 2016; Ghisellini et al. 2016). Në Kosovë, kjo vërehet veçanërisht në infrastrukturën e kufizuar për menaxhimin e mbeturinave dhe burimet për grumbullimin dhe riciklimin e mbeturinave (Banka Botërore, 2018), gjë që e bën të vështirë zhvillimin e zinxhirëve qarkor të furnizimit. Për më tepër, kostoja e lartë e teknologjisë dhe mungesa e qasjes në financa janë identifikuar po ashtu si pengesa të mëdha për zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit (Korhonen et al. 2018).

Në Kosovë ekzistojnë pengesa legislative për zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit. **Mungesa e ligjeve dhe rregulloreve ad hoc** që i mbështesin modelet qarkore të biznesit e bën të vështirë për bizneset zbatimin e praktikave qarkore. Korniza ligjore ekzistuese shpesh e favorizon ekonominë tradicionale lineare dhe i mungon një politikë dhe kornizë ligjore gjithëpërfshirëse që e mbështet ekonominë qarkore dhe bizneset mund të përballen me sfida ligjore kur përpiqen të përdorin praktika qarkore (Deloitte, 2020). Kjo krijon mungesë të mundësive të barabarta që do të garantonte se të njëjtat mundësi dhe kufizime do të vlejnë për të gjithë.

Mungesa e qasjes në financa është një tjetër pengesë e madhe financiare për zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit në Kosovë (International Finance Corporation (IFC) 2019). Kalimi në ekonomi qarkore kërkon investime të konsiderueshme në inovacion, infrastrukturë dhe modele biznesi që mund të krijojnë vlerë nga mbeturinat dhe ta promovojnë efikasitetin e burimeve. Promovimi i modeleve qarkore të biznesit në Kosovë kërkon një qasje të koordinuar ndaj financimit dhe inovacionit që përfshin shumë akterë, duke përfshirë qeverinë, institucionet financiare, bizneset dhe organizatat e shoqërisë civile. Shumica e bizneseve në Kosovë kanë burime të kufizuara financiare dhe kostoja e lartë e zbatimit të praktikave qarkore mund të jetë pengesë për ta. Modelet inovative të biznesit shpesh kërkojnë investime fillestare që mund të jenë të vështira për t'u financuar, veçanërisht në tregjet në zhvillim si Kosova. Qasja në financa shpesh kufizohet në tregjet në zhvillim dhe institucionet financiare mund të hezitojnë të investojnë në projekte inovative për shkak të rreziqeve të perceptuara dhe mungesës së përvojës me modelet e reja të biznesit. Problemi përkeqësohet me NVM-të dhe NMVM-të, të cilave shpesh iu mungon kapitali financiar, njohuritë dhe burimet për të përdorur modele biznesi më qarkore. Për më tepër, fondet e kufizuara të institucioneve financiare dhe investitorëve mund t'i dekurajojnë bizneset nga përdorimi i modeleve qarkore të biznesit."

Barrierat për zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit kanë **ndikime të ndryshme** në sektorë të ndryshëm ekonomik në Kosovë. Për shembull, sektori i bujqësisë përballet me sfida në zbatimin e praktikave qarkore për shkak të burimeve të kufizuara për menaxhimin e mbeturinave dhe mungesës së ndërgjegjësimit. Industria e tekstilit, nga ana tjetër, përballet me sfida në sigurimin e materialeve të qëndrueshme dhe zbatimin e zinxhirëve qarkor të furnizimit për shkak të infrastrukturës së kufizuar të riciklimit. Për adresimin e barrierave nevojiten përpjekje të përbashkëta nga bizneset, politikëbërësit dhe akterët për ta promovuar ndërgjegjësimin, për ta përmirësuar infrastrukturën dhe për të zhvilluar një kornizë mbështetëse ligjore dhe financiare. Për të arritur ekonomi qarkore në Kosovë duhen

përpyqje të vazhdueshme, por ato ia vlejnë për përfitimet e ekonomisë qarkore sa i përket zhvillimit të qëndrueshëm, krijimit të vendeve të punës dhe rritjes ekonomike.

1.4. Digjitalizimi si mundësues i modeleve qarkore të biznesit

Ekonomia qarkore kërkon qasje të integruara që lejojnë rritjen dhe zgjatjen e përdorimit të produkteve, marrin parasysh mundësinë e produkteve për ripërdorim dhe riparim në fazën e projektimit dhe sigurojnë që materialet mund të rikuperohen ndjeshëm pas përdorimit. Për t'i mundësuar këto qasje, nevojiten informacione rreth përbërjes materiale të secilit produkt individual, modeleve të përdorimit, disponueshmërisë dhe vendndodhjes së tij. Ritmi i shpejtë i evolucionit të teknologjisë digjitale ka krijuar mundësi të papara për regjistrimin, ruajtjen, ndarjen dhe analizimin e informacionit dhe të dhënave. Kjo ju mundëson t'i adresoni çështjet e mëposhtme në mënyrë shumë të saktë dhe në kohë reale (Riina et al. 2021).

- mundëson vendosjen e produkteve dhe materialeve në kohë reale për të përmirësuar qasjen e produkteve dhe për të përmirësuar mbledhjen, rinovimin, riciklimin dhe ripërdorimin e materialeve të mbeturinave. Platformat dhe tregjet e shumta digjitale dhe bashkëpunuese tashmë u mundësojnë konsumatorëve të marrin informacion në kohë reale për disponueshmërinë dhe vendndodhjen e lëndëve të para, produkteve dhe madje edhe shërbimeve parësore dhe dytësore.
- përmirëson njohuritë për gjendjen e produktit dhe materialeve. Përdorimi në rritje i teknologjive inteligjente, si inteligjenca artificiale, sensorët inteligjentë dhe teknologjia blockchain, do të ofrojë mënyra të reja për ta përmirësuar informacionin mbi rrugën aktuale të përdorimit, si dhe gjendjen e materialeve dhe produkteve, përcjelljen dhe transparencën gjatë gjithë jetës së produktit.
- mundëson mirëmbajtjen parashikuese të produktit. Kryesisht i bazuar në kombinimin e IoT dhe analizës së të dhënave të mëdha, mirëmbajtja parashikuese e produktit bëhet e mundur falë sensorëve inteligjentë të lidhur, të cilët futen gjithnjë e më shumë në makina, pajisje dhe produkte që mund të komunikojnë dhe dërgojnë informacione në lidhje me funksionimin e komponentëve, dështimet e tyre ose nevoja për mirëmbajtje.

Literatura shkencore dhe gri pranojnë IoT, Big Data dhe Analytics të të dhënave, si dhe kombinimin e tyre si mundësues për zhvillimin e Modeleve Qarkore të Biznesit (Pagoropoulos et al. 2017). Nëpërmjet IoT, kompanitë mund të parashikojnë kushtet, statusin, vendndodhjen dhe përdorimin e statusit dhe të lejojnë mbështetje teknike dhe shërbime të tjera, si riparimi dhe mirëmbajtja dhe kursimi i burimeve dhe energjisë. Informacioni në kohë reale mbi disponueshmërinë e produktit, falë përhapjes së telefonave dhe aplikacioneve inteligjente, lejon ndarjen e produkteve ndërmjet përdoruesve të shumtë dhe nxit të ashtuquajturën ekonomi bashkëpunimi. Përveç kësaj, kompanitë kanë një mundësi të madhe për të fituar njohuri mbi mënyrën se si klientët i përdorin produktet dhe mund të arrijnë një afërsi më të ngushtë me klientët e tyre, duke i transformuar kështu ndërveprimet mes prodhuesit dhe klientëve nga negociimi në komunikim.

2. KORNIZA E POLITIKAVE DHE SEKTORËT ME PRIORITET PËR KOSOVËN

Kosova është një vend që përballet me sfida të shumta mjedisore, duke përfshirë ndotjen e ajrit, menaxhimin e mbeturinave dhe mungesën e ujit (OECD, 2020). Këto çështje mjedisore kanë ndikim të drejtpërdrejtë në shëndetin dhe mirëqenien e qytetarëve dhe qëndrueshmërinë e vendit. Në kontekstin e Kosovës, modelet qarkore të biznesit (MQB) mund të ndihmojnë në adresimin e sfidave mjedisore, përmirësimin e efikasitetit të burimeve dhe nxitjen e rritjes ekonomike. MQB-të mund të kenë edhe përfitime sociale, si përmirësimi i shëndetit publik dhe krijimi i komuniteteve më të qëndrueshme.

Një nga sfidat kryesore mjedisore në Kosovë është menaxhimi i mbeturinave. Vendi ka kapacitet të kufizuar të deponive dhe sistemi aktual i menaxhimit të mbeturinave është jo efikas dhe gjeneron nivele të larta të ndotjes (Banka Botërore, 2020). MQB-të mund të ndihmojnë në adresimin e kësaj sfide duke **promovuar reduktimin, ripërdorimin dhe riciklimin e mbeturinave**. Për shembull, MQB për menaxhimin e mbeturinave mund të përfshijë mbledhjen dhe klasifikimin e materialeve të mbeturinave, të cilat më pas përpunohen në produkte ose materiale të reja. Kjo do ta reduktonte sasinë e mbeturinave të dërguara në deponi, do ta reduktonte ndotjen dhe do të krijonte mundësi të reja ekonomike.

Përveç menaxhimit të mbeturinave, MQB-të mund të ndihmojnë edhe në **përmirësimin e efikasitetit të burimeve** në Kosovë. Vendi është i varfër me burime dhe shumë nga burimet e tij importohen (OECD, 2020). MQB-të mund të ndihmojnë në promovimin e përdorimit efikas të burimeve lokale dhe duke ripërdorur dhe ricikluar materiale dhe produkte. Kjo do ta zvogëlonte varësinë e vendit nga burimet e importuara dhe do ta përmirësonte efikasitetin e burimeve.

Po ashtu, MQB-të mund të **nxisin rritjen ekonomike** në Kosovë duke krijuar mundësi të reja ekonomike dhe duke nxitur inovacionin. MQB-të mund të promovojnë zhvillimin e teknologjive të reja dhe modeleve të biznesit, veçanërisht në fusha si menaxhimi i mbeturinave, energjia e ripërtërishme dhe bujqësia e qëndrueshme. Duke promovuar MQB-të, Kosova mund të tërheqë investime të reja, të krijojë vende të reja pune dhe të nxisë rritjen ekonomike. Dhe e fundit, MQB-të mund të kenë **përfitime sociale** duke përmirësuar shëndetin publik dhe duke krijuar komunitete më të qëndrueshme. Për shembull, MQB për menaxhimin e mbeturinave mund t'i zvogëlojë ndikimet shëndetësore të ndotjes duke reduktuar sasinë e mbeturinave që dërgohen në deponi. MQB-të mund të krijojnë edhe mundësi të reja pune, veçanërisht në fusha si menaxhimi i mbeturinave dhe bujqësia e qëndrueshme, të cilat mund të ndihmojnë në krijimin e komuniteteve më të qëndrueshme (Bocken et al. 2014).

Si përfundim, MQB-të mund të luajnë rol vendimtar në nxitjen e rritjes ekonomike duke i ulur ndikimet mjedisore dhe duke krijuar përfitime sociale në Kosovë. Duke promovuar MQB-të, Kosova mund t'i adresoj sfidat mjedisore, ta përmirësojë efikasitetin e burimeve dhe ta nxisë rritjen ekonomike. Modelet qarkore të biznesit mund të kenë edhe përfitime sociale, si përmirësimi i shëndetit publik dhe krijimi i komuniteteve më të qëndrueshme.

Prandaj, politikëbërësit në Kosovë duhet të konsiderojnë promovimin e MQB-ve si pjesë e përpjekjeve të tyre për ta përmirësuar qëndrueshmërinë e vendit.

2.1. Korniza e politikave në Kosovë relevante për MQB-të

Për ta lehtësuar këtë tranzicion drejt një ekonomie qarkore, Kosova ka miratuar një kornizë ligjore që e mbështet zbatimin e parimeve të ekonomisë qarkore që përbëhet nga një numër ligjesh dhe rregulloresh të ndryshme.

Njëra prej pjesëve kyçe të legjislacionit është Ligji për Mbrojtjen e Mjedisit (Nr. 03/L-051), i cili u miratua në vitin 2010. Ky ligj ofron bazën ligjore për mbrojtjen, ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të mjedisit në Kosovë. Ligji gjithashtu përfshin dispozita që e mbështesin zbatimin e parimeve të ekonomisë qarkore, siç është kërkesa për planet e menaxhimit të mbeturinave të zbatuara për të gjitha llojet e mbeturinave të krijuara në Kosovë duke përfshirë masat për parandalimin e krijimit të mbeturinave, promovimin e ripërdorimit dhe riciklimit, minimizimin e deponimit të mbeturinave dhe reduktimin e ndikimit mjedisor të aktiviteteve të menaxhimit të mbeturinave (neni 20) dhe promovimi i riciklimit dhe perpunimit me fokus të veçantë në mbeturinat e rrezikshme (neni 24).

Pjesa e dytë e rëndësishme e legjislacionit relevant për ekonominë qarkore është Ligji për Menaxhimin e Mbeturinave (Nr. 04/L-117), i cili u miratua në vitin 2012. Ky ligj përcakton kornizën ligjore për menaxhimin e mbeturinave në Kosovë, duke përfshirë grumbullimin, transportin, trajtimin dhe asgjësimin e mbeturinave. Ligji po ashtu parasheh që menaxhimi i mbeturinave të kryhet në një mënyrë që i promovon parimet e ekonomisë qarkore, si parandalimi, ripërdorimi dhe riciklimi i mbeturinave (neni 4). Për më tepër, ligji kërkon krijimin e një sistemi për përgjegjësinë e zgjeruar të prodhuesit, i cili është krijuar për të siguruar që prodhuesit do të jenë përgjegjës për menaxhimin e produkteve dhe paketimit të tyre gjatë gjithë ciklit të tyre jetësor. Ligji kërkon themelimin e sistemeve të grumbullimit dhe riciklimit për lloje të veçanta mbeturinash, si mbeturinat nga ambalazhimi, bateritë dhe akumulatorët, si dhe mbeturinat e pajisjeve elektrike dhe elektronike (neni 7). Ligji për Mbeturinave është rishikuar dhe Ligji i ri që e plotëson dhe ndryshon Ligjin për mbeturinat u miratua në vitin 2022. Ndryshimet e reja kryesisht fokusohen në: hartimin e bazës ligjore për rregullimin e 'Përgjegjësisë së Zgjeruar të Prodhuarit' duke përfshirë 'Sistemin e Rimbursimit për Depozita'; thjeshtimin e licencave dhe lejeve. Përveç kësaj, rreth 33 akte nënligjore dalin nga Ligji për Mbeturinave që i rregullojnë më tej aspektet e veçanta të Ligjit kryesor.

Ligji për Vlerësimin Strategjik Mjedisor (VSM) (Nr. 05/L-066) e mbështet po ashtu zbatimin e parimeve të ekonomisë qarkore në Kosovë. Ligji për VSM-në u miratua në vitin 2013 dhe parasheh që aspektet mjedisore të integrohen në proceset e planifikimit dhe vendimmarrjes për projektet dhe planet që mund të kenë ndikime të rëndësishme mjedisore. Kjo përfshin marrjen në konsideratë të parimeve të ekonomisë qarkore, si efikasiteti i burimeve dhe reduktimi i mbeturinave në zhvillimin e planeve dhe projekteve strategjike (neni 6) dhe obligimet për monitorimin dhe vlerësimin e ndikimeve mjedisore të planeve dhe programeve gjatë zbatimit të tyre (neni 12).

Përveç këtyre ligjeve, Kosova ka miratuar edhe rregullore dhe udhëzues që e mbështesin zbatimin e parimeve të ekonomisë qarkore. Për shembull, Udhëzimi Administrativ për Menaxhimin e Mbeturinave të Pajisjeve Elektrike dhe Elektronike (MPEE) është miratuar në

vitin 2015 dhe përcakton kërkesat për menaxhimin e MPEE në Kosovë. Rregullorja përmban dispozita që:

- Promovojnë gjenerimin e mbeturinave përmes parimeve të eko-dizajnit për të bërë produkte që janë të qëndrueshme, të ripërdorshme dhe të lehta për t'u riparuar. Po ashtu parashihet që të ofrojnë informacion për konsumatorët se si t'i përdorin dhe mirëmbajnë produktet për ta zgjatur ciklin e tyre jetësor (neni 4).
- Promovojnë ripërdorimin dhe përgatitjen për ripërdorim, duke iu kërkuar prodhuesve që të krijojnë sisteme për mbledhjen dhe ripërdorimin e produkteve që janë ende funksionale ose mund të riparohen dhe t'iu ofrojnë informacion konsumatorëve për disponueshmërinë e këtyre sistemeve (neni 5).
- Promovojnë riciklimin, duke iu kërkuar prodhuesve që të krijojnë sisteme për grumbullimin dhe riciklimin e mbeturinave të pajisjeve elektrike dhe elektronike dhe t'i përmbushin objektivat e riciklimit të përcaktuara nga Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor (neni 6).
- Promovojnë grumbullimin e ndarë të mbeturinave të pajisjeve elektrike dhe elektronike nga llojet e tjera të mbeturinave (neni 7).
- Promovojnë trajtimin dhe asgjësimin e duhur të mbeturinave, që do të bëhet në një mënyrë që është e shëndoshë për mjedisin dhe nuk paraqet rrezik për shëndetin e njeriut (neni 8).

Po ashtu, në Kosovë në vitin 2015 u miratua Udhëzuesi për Prokurimin e Qëndrueshëm Publik (PQP). Ky udhëzues i përcakton kërkesat për praktikën e qëndrueshme të prokurimit publik në Kosovë, duke përfshirë promovimin e parimeve të ekonomisë qarkore siç është përdorimi i materialeve dhe produkteve të ricikluara me cikël më të gjatë jetësor.

Në përgjithësi, Ligji për Mbeturina është harmonizuar në masë të mirë me Direktivën Kornizë të BE-së për Mbeturinat, megjithatë nevojitet harmonizim i mëtejshëm me direktivat dhe rregulloret tjera për t'i përmbushur detyrimet që rrjedhin nga MSA-ja. Në anën tjetër, kapacitetet njerëzore, teknike dhe financiare të institucioneve përgjegjëse për sektorin e menaxhimit të mbeturinave konsiderohen mjaft të kufizuara dhe të pamjaftueshme për të siguruar zbatimin e duhur të kuadrit ligjor. Njëra nga sfidat kryesore është mungesa e infrastrukturës dhe kapaciteteve për menaxhimin dhe riciklimin e mbeturinave. Një sfidë tjetër është mungesa e ndërgjegjësimit dhe kuptimit të parimeve të ekonomisë qarkore në publikun e gjerë dhe bizneset. Sfidë tjetër është zbatimi i dobët i ligjeve dhe rregulloreve ekzistuese. Për më tepër, për shkak të mungesës së infrastrukturës së duhur për ndarjen në burim të fraksioneve të ndryshme, trajtimin dhe përpunimin e mbeturinave, tregu i riciklimit është ende i pazhvilluar.

Prandaj, përkundër këtyre instrumenteve ligjore, zbatimi i praktikave të ekonomisë qarkore në Kosovë ende përballet me sfida. Për t'i adresuar këto sfida, Kosova duhet të investon në infrastrukturë dhe në ngritjen e kapaciteteve për menaxhimin dhe riciklimin e mbeturinave. Përveç kësaj, nevojiten fushata ndërgjegjësuese për ta edukuar publikun dhe bizneset rreth parimeve të ekonomisë qarkore dhe përfitimeve të tyre. Dhe në fundit, qeveria duhet ta

përmirësojë zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve ekzistuese për të siguruar që praktikatat e ekonomisë qarkore zbatohen në mënyrë efektive.

Si përfundim, Kosova e ka miratuar kornizën ligjore që e mbështet zbatimin e parimeve të ekonomisë qarkore. Kjo përfshin ligjet dhe rregulloret që e përbëjnë bazën ligjore për menaxhimin e mbeturinave, promovojnë përdorimin e materialeve të ricikluara dhe kërkojnë të merren parasysh aspektet mjedisore në proceset e planifikimit dhe vendimmarrjes. Megjithatë, ka ende sfida të mëdha në zbatimin e praktikave të ekonomisë qarkore në Kosovë, duke përfshirë mungesën e infrastrukturës dhe kapaciteteve për menaxhimin dhe riciklimin e mbeturinave, si dhe mungesën e vetëdijesimit dhe të kuptuarit të parimeve të ekonomisë qarkore. Për adresimin e këtyre çështjeve nevojitet një qasje gjithëpërfshirëse për të nxitur aspekte të ndryshme të rëndësishme për ekonominë qarkore, duke përfshirë zhvillimin dhe zbatimin ligjor dhe të politikave, zhvillimin e infrastrukturës, përfshirjen e akterëve përkatës në fazën e projektimit si dhe në fazën e zbatimit përmes ngritjes së kapaciteteve dhe rritjes së ndërgjegjësimit, promovimit të hulumtimeve dhe inovacionit dhe arritjen e financimit të nevojshëm.

2.2. Sektorët me prioritet në Kosovë për promovimin e ekonomisë qarkore

Ekonomia e Kosovës udhëhiqet kryesisht nga sektori i shërbimeve, i cili përbën pjesën më të madhe të prodhimit të saj të brendshëm bruto (BPB). Megjithatë, ka disa sektorë të tjerë që janë vendimtarë për ekonominë e vendit dhe konsiderohen si sektorë me prioritet për zhvillim.

Bujqësia është sektor i rëndësishëm për ekonominë e Kosovës, që përbën rreth 13% të BPB-së dhe punëson një pjesë të konsiderueshme të popullsisë. Po bëhen përpjekje për modernizimin e sektorit dhe rritjen e produktivitetit përmes përdorimit të teknologjive dhe praktikave të reja.

Sektori i energjisë në Kosovë mbështetet në rezervat e konsiderueshme të thëngjillit të linjtit, i cili aktualisht është burimi kryesor i energjisë në vend. Megjithatë, ka një shtytje për ta diversifikuar përzierjen energjetike të vendit dhe për ta rritur përdorimin e burimeve të ripërtërishme të energjisë si energjia diellore dhe e erës. Zhvillimi i infrastrukturës së besueshme dhe të qëndrueshme energjetike shihet si vendimtar për rritjen dhe stabilitetin ekonomik.

Sektori i prodhimit të Kosovës është relativisht i vogël, por ka potencial për rritje. Vendi ka një fuqi punëtore të kualifikuar dhe pozitive strategjike, gjë që e bën atë destinacion tërheqës për investime të huaja në prodhim. Po bëhen përpjekje për ta përmirësuar mjedisin e biznesit dhe për të tërhequr investime në këtë sektor.

Sa i përket **sektorëve të shërbimeve**, turizmi në Kosovë mbështetet në trashëgiminë e pasur kulturore dhe bukuritë natyrore, gjë që e bën atë destinacion tërheqës për turistët. Vendi ka investuar në infrastrukturën turistike dhe ka promovuar atraksionet e tij për ta rritur numrin e vizitorëve. Turizmi ka potencialin të bëhet burim i rëndësishëm i të ardhurave për vendin dhe të krijojë vende pune në industrinë e lidhura me to.

Sa i përket **Teknologjisë së Informacionit dhe Komunikimit (TIK)**, Kosova ka një popullsi të re dhe të aftë për teknologjinë, gjë që e bën atë një vend ideal për zhvillimin e sektorit të TIK-ut. Qeveria ka investuar në infrastrukturë dhe ka mbështetur rritjen e startup-eve dhe kompanive të themeluara në këtë sektor. Sektori i TIK-ut ka potencialin për të nxitur inovacionin dhe për të krijuar vende pune me vlerë të lartë në vend.

Udhërrëfytes i fundit i ekonomisë qarkore për Kosovën, i zhvilluar nga Ministria e Mjedisit e Kosovës dhe i mbështetur nga UNDP-ja, (Ministria e Mjedisit, Planifikimit Hapësinor dhe Infrastrukturës 2023) identifikon një numër sektorësh që duhen marrë parasysh për zhvillimin e qasjeve të ekonomisë qarkore:

- **Sistemi ushqimor** përfshin sektorët ekonomik përgjatë zinxhirit të vlerës ushqimore: bujqësia, peshkimi, akuakultura, përpunimi i ushqimit dhe prodhimi. Këta sektorë janë themele të rëndësishme të kulturës, trashëgimisë dhe shoqërisë së saj.
- **Sistemi pyjor** përfshin sektorët ekonomik të zinxhirëve të vlerave të bazuara në pyje: pylltarinë dhe prerjen e drurëve, përpunimin e drurit, pulpin dhe letrën, prodhimin e drurit dhe celulozës, dhe prodhimin e avancuar bio. Kosova ka një pjesë të madhe të tokës së pyllëzuar dhe burimeve pyjore qofshin ato primare apo dytësore – siç janë nënproduktet që mund të mundësojnë krijimin e zinxhirëve qarkore të vlerës.
- **Sektori i prodhimit** mbulon prodhimin e tekstileve, mobileve, pajisjeve elektrike dhe makinerive dhe pajisjeve. Nën-sektorë të tjerë të prodhimit janë gjithashtu të pranishëm në një masë më të vogël. Sektori i prodhimit karakterizohet me rënie të produktivitetit të punës dhe eksporteve të kufizuara të prodhimit, gjë që reflekton potencialin e papërdorur që ndikon negativisht në konkurrencën e Kosovës.
- **Sektori kreativ** përfshin dizajnin kreativ të produktit, dizajnin kreativ të mjedisit të ndërtuar, artin kreativ duke përfshirë artet manuale, teatrin, filmin dhe videon, muzikën, artet e tjera skenike, modën, zanatet dhe arkitekturën. Është një agjent mundësues i transformimit qarkor në të gjitha fushat me prioritet.
- **Sektori i shitjes me pakicë** mbulon një nga sektorët më të mëdhenj të shërbimeve në ekonomi në Kosovë. Më shumë se gjysma e NMV-ve janë të angazhuara në sektorin e shitjes me pakicë dhe një pjesë e madhe e fuqisë punëtore femërore të vendit është e punësuar në shitje me pakicë.
- **Mjedisi i ndërtuar** përfshin sektorin e ndërtimit dhe përfshin ndërtesat, rrugët, infrastrukturën dhe veçori të tjera të krijuara nga njeriu në mjedisit që e rrethon. Është një nga sektorët më të mëdhenj industrial në Kosovë për sa i përket rrjedhës të burimeve.

2.3. Shembuj të praktikave të MQB-ve për sektorët përkatës

Ky kapitull paraqet shembuj të MQB-ve në sektorët ekonomik me prioritet për Kosovën.

2.3.1. Sistemi ushqimor

Modelet qarkore të biznesit kanë marrë vëmendje të konsiderueshme në sistemin ushqimor si një mënyrë për t'i adresuar sfidat e qëndrueshmërisë, të tilla si varfërimi i burimeve dhe reduktimi i mbeturinave. Shembuj të modeleve qarkore të biznesit në sektorin e bujqësisë përfshijnë bujqësinë rigjeneruese, bujqësinë vertikale dhe bujqësinë precize. Bujqësia

rigjeneruese është qasje që fokusohet në shëndetin e tokës, biodiversitetin dhe rezistencën e ekosistemit. Promovon përdorimin e teknikave si rrotullimi i të korrave, mbjellja me mbulesë dhe lëvrimi minimal për ta përmirësuar shëndetin e tokës, sekuestrimin e karbonit dhe rritjen e rendimenteve të të korrave (The Carbon Underground, 2019). Në anën tjetër, bujqësia vertikale lejon përdorimin efikas të hapësirës duke i rritur të korrat në shtresa të grumbulluara. Ky model mund ta zvogëlojë përdorimin e ujit dhe konsumin e plehrave duke e rritur produktivitetin (The Economist, 2021). Në bujqësi precize përdoren teknologji të tilla si sensorët, analitika e të dhënave dhe mësimi nga makineritë për ta optimizuar përdorimin e burimeve dhe për t'i reduktuar mbeturinat, duke çuar në përmirësimin e rendimentit të të korrave dhe efikasitetit të burimeve (FAO, 2018).

Në sektorët e peshkimit dhe akuakulturës, modelet qarkore të biznesit përfshijnë sisteme të mbyllura që i riciklojnë mbeturinat dhe e ulin ndikimin mjedisor (Forumi Ekonomik Botëror, 2020). Për shembull, bujqësia e guacave të detit mund të jetë model qarkor i biznesit pasi që guacat e detit mund të përdoren për ta filtruar ujin dhe për t'i hequr papastërtitë duke siguruar burim të qëndrueshëm të ushqimeve të detit (Programi i Mjedisit i OKB-së, 2021). Për më tepër, qasjet inovative për përpunimin e ushqimeve të detit mund t'i minimizojnë mbeturinat dhe ta rrisin efikasitetin në procesin e prodhimit, siç është prodhimi i miellit të peshkut dhe vajit të peshkut nga mbeturinat e përpunimit të peshkut (FAO, 2020).

Nismat për reduktimin e mbeturinave ushqimore janë po ashtu aspekt thelbësor i modeleve qarkore të biznesit në sistemin ushqimor. Këto nisma mund të përfshijnë përdorimin e mbeturinave ushqimore si ushqim për kafshët, kompostimin ose përdorimin e tyre për prodhimin e energjisë. Për shembull, një kompani belge, MOWI, prodhon ushqim për kafshët që përbëhet nga insektet nga mbeturinat ushqimore, duke i reduktuar mbeturinat dhe duke krijuar një burim të qëndrueshëm proteinash për ushqimin e kafshëve (EU Science Hub, 2020). Njësoj, kompania holandeze, Protix, përdor larvat e mizave të zeza për t'i kthyer mbeturinat organike në burim të qëndrueshëm proteinash për ushqimin e kafshëve (Protix, nd).

Transferimi i këtyre modeleve qarkore të biznesit në Kosovë është i mundur, por duhet marrë parasysh konteksti lokal. Akterët në sistemin ushqimor në Kosovë, si fermerët, përpunuesit e ushqimit, shitësit me pakicë dhe konsumatorët, mund të përfitojnë nga përdorimi i modeleve qarkore të biznesit, duke reduktuar mbeturinat dhe duke e rritur efikasitetin (Komisioni Evropian, 2020). Mundësitë e financimit për modelet qarkore të biznesit në sistemin ushqimor në Kosovë janë të disponueshme nga burime publike dhe private, siç është Programi për Zhvillim Rural i Bashkimit Evropian (Komisioni Evropian, 2021).

Si përfundim, modelet qarkore të biznesit po marrin vrull në sistemin ushqimor si mënyrë për t'i adresuar sfidat e qëndrueshmërisë. Shembujt e modeleve qarkore të biznesit në sektorët e bujqësisë, peshkimit, akuakulturës dhe përpunimit të ushqimit kanë potencialin për t'i reduktuar mbeturinat, për ta përmirësuar përdorimin e burimeve dhe për ta ngritur efikasitetin. Transferimi i këtyre modeleve në Kosovë është i mundur, por kërkon përshtatje për t'iu përshtatur kontekstit lokal. Akterët në sistemin e ushqimit në Kosovë mund të përfitojnë nga përdorimi i modeleve qarkore të biznesit dhe mundësitë e financimit janë në dispozicion nga burime publike dhe private.

2.3.2. Sistemi pyjor

Modelet qarkore dhe inovative të biznesit në sistemin pyjor janë shfaqur si mjet për adresimin e sfidave të qëndrueshmërisë në industri. Në sektorin e pylltarisë dhe prerjes së drurit, modelet qarkore të biznesit përfshijnë menaxhimin e përgjegjshëm dhe të qëndrueshëm të pyjeve, i cili synon t'i balancojë objektivat ekonomike, sociale dhe mjedisore. Kjo qasje promovon përdorimin e burimeve pyjore në një mënyrë të qëndrueshme duke siguruar që pyjet e prera do të mbillen përsëri ose do të gjenerohen natyrshëm dhe që ekosistemet pyjore do të ruhen (Instituti Evropian i Pylltarisë, 2021).

Në sektorin e përpunimit të drurit, modelet qarkore të biznesit përfshijnë përdorimin e mbeturinave të drurit dhe nënprodukteve të tjera si lëndë të para. Kjo qasje redukton mbeturinat dhe rrit efikasitetin e burimeve duke krijuar vlerë nga ajo që dikur konsiderohej si mbeturina. Përdorimi i teknologjive inovative të tilla si sharra qarkore që e maksimizojnë rikuperimin e lëndës drusore të sharruar dhe përdorimi i teknikave të parafabrikimit dhe të ndërtimit modular mund të kontribuojnë edhe në qarkullimin në sektorin e përpunimit të drurit (CIRC-PACK, 2021).

Në industrinë e pulpit dhe letrës, modelet qarkore të biznesit përfshijnë sisteme të mbyllura që e riciklojnë ujin dhe kemikatet e përdorura në procesin e prodhimit. Kjo qasje e ul konsumin e mbeturinave dhe ujit duke rritur efikasitetin e procesit të prodhimit (Fondacioni Ellen MacArthur, 2017). Për më tepër, përdorimi i fibrave alternative si letra e ricikluar dhe mbeturinat bujqësore si lëndë të para mund të kontribuojë edhe në qarkullimin në industrinë e pulpit dhe letrës (Komisioni Evropian, 2018).

Në sektorin e prodhimit me bazë druri dhe celuloze, modelet qarkore të biznesit përfshijnë përdorimin e mbeturinave dhe nënprodukteve si lëndë të para për prodhimin e materialeve dhe kemikateve me bazë bio. Kjo qasje i redukton emetimet e mbeturinave dhe gazeve serrë duke krijuar rrjedha të reja të ardhurash dhe duke e reduktuar varësinë nga lëndët djegëse fosile (Forumi Ekonomik Botëror, 2019). Prodhimi i avancuar me bazë bio mund të kontribuojë edhe në qarkullimin në këtë sektor duke prodhuar produkte me bazë bio që janë plotësisht të riciklueshme ose të biodegradueshme (Fondacioni Ellen MacArthur, 2019).

Transferimi i këtyre modeleve qarkore të biznesit në Kosovë është i mundur, por duhet të merret parasysh konteksti lokal. Akterët në sistemin pyjor në Kosovë, si menaxherët e pyjeve, përpunuesit e drurit, prodhuesit e letrës dhe prodhuesit e produkteve me bazë biologjike, mund të përfitojnë nga përdorimi i modeleve qarkore të biznesit, duke reduktuar mbeturinat dhe duke rritur efikasitetin. Mundësitë e financimit për modelet qarkore të biznesit në sistemin pyjor në Kosovë janë të disponueshme nga burime publike dhe private, siç është Programi për Zhvillim Rural i Bashkimit Evropian (Komisioni Evropian, 2021).

- Një shembull është përdorimi i biomasës pyjore të mbetur për prodhimin e energjisë. Në vend që të lihen mbeturinat nga operacionet e pylltarisë dhe prerjeve të dekompozohen, ato mund të përdoren për të prodhuar energji të ripërtërishme. Kjo praktikë i redukton emetimet e gazrave serrë dhe promovon një ekonomi qarkore duke i kthyer mbeturinat në burim (Agjencia Ndërkombëtare e Energjisë, 2018).

- Një shembull tjetër është prodhimi i biokarburantit nga mbeturinat e pyjeve. Biochar është një substancë e ngjashme me qymyr drurin që krijohet përmes pirolizës, procesi i ngrohjes së materialit organik në mungesë të oksigjenit. Ka disa përfitime mjedisore, duke përfshirë reduktimin e emetimeve të gazeve serrë, përmirësimin e cilësisë së tokës dhe promovimin e sekuestrimit të karbonit (Finkbeiner et al., 2019).
- Përveç kësaj, përdorimi i praktikave të menaxhimit të qëndrueshëm të pyjeve mund të nxisë qarkullimin në sektorin e pyjeve. Për shembull, prerja selektive, e cila përfshin heqjen e vetëm një pjese të lisave në pyll, mund të nxisë rigjenerimin natyror dhe biodiversitetin, duke siguruar po ashtu burim të qëndrueshëm të drurit (Organizata për Ushqim dhe Bujqësi, 2021).
- Modelet qarkore të biznesit mund të aplikohen edhe në industrinë e përpunimit të drurit. Një shembull është përdorimi i teknologjive inovative si druri i ndërthurur (CLT), i cili bëhet duke i ngjitur shtresat e drurit së bashku. CLT ka disa përparësi ndaj materialeve tradicionale të ndërtimit, duke përfshirë emetimet më të ulëta të karbonit, kohën më të shpejtë të ndërtimit dhe izolimin termik të përmirësuar (Instituti Evropian i Pylltarisë, 2020).
- Një shembull tjetër është përdorimi i sharrave qarkore, të cilat e maksimizojnë rikuperimin e lëndës drusore të sharruar duke i minimizuar mbeturinat. Këto sharra mund të prodhojnë edhe produkte me vlerë të shtuar, si produkte druri të projektuara dhe pjesë të mobileve, duke e promovuar qarkullimin e mëtejshëm në industri (Bordi i Zhvillimit Ekonomik, 2019).
- Në industrinë e pulpit dhe letrës, modelet qarkore të biznesit mund të përfshijnë përdorimin e fibrave alternative si lëndë e parë. Për shembull, mbeturinat bujqësore si kashta e grurit dhe stufa e misrit mund të përdoren për të prodhuar pulp dhe produkte letre, duke e reduktuar varësinë e industrisë nga fibrat e drurit të virgjër (Komisioni Evropian, 2018).
- Sistemet me qark të mbyllur mund të nxisin po ashtu qarkullimin në industri. Për shembull, uji dhe kemikatet e përdorura në procesin e prodhimit mund të riciklohen dhe ripërdoren, duke i reduktuar mbeturinat dhe duke ruajtur burimet. Po ashtu, përdorimi i burimeve të ripërtërishme të energjisë si biomasa dhe hidroenergja mund të zvogëlojë ndikimin mjedisor të industrisë (Fondacioni Ellen MacArthur, 2017).
- Në industrinë e prodhimit me bazë druri dhe celulozë, modelet qarkore të biznesit mund të përfshijnë përdorimin e mbeturinave dhe nënprodukteve si lëndë të para për prodhimin e materialeve dhe kemikateve me bazë bio. Për shembull, linjiti, një nënprodukt i industrisë së pulpit dhe letrës, mund të përdoret për të prodhuar materiale me bazë bio si ngjitësit dhe rrëshira (Forumi Ekonomik Botëror, 2019).
- Prodhimi i avancuar me bazë biologjike mund të kontribuojë po ashtu në qarkullimin në industri. Për shembull, prodhimi i plastikës me bazë biologjike që janë plotësisht

të riciklueshme ose të biodegradueshme mund t'i reduktojë mbeturinat dhe ta promovojë ekonominë qarkore (Fondacioni Ellen MacArthur, 2019).

Transferimi i këtyre modeleve qarkore të biznesit në Kosovë mund të varet nga disa faktorë, duke përfshirë kontekstin lokal, kornizën rregullative dhe burimet e disponueshme. Megjithatë, përdorimi i modeleve qarkore të biznesit në sistemin pyjor mund të ketë disa përfitime për akterët e kësaj industrie, duke përfshirë rritjen e efikasitetit, reduktimin e mbeturinave dhe rrjedhat e reja të të ardhurave.

Mundësitë e financimit për modelet qarkore të biznesit në sistemin pyjor në Kosovë janë në dispozicion nga burime publike dhe private. Për shembull, Programi i Zhvillimit Rural i Bashkimit Evropian ofron financim për projekte që promovojnë menaxhimin e qëndrueshëm të pyjeve, energjinë e ripërtërishme dhe efikasitetin e burimeve (Komisioni Evropian, 2021).

Si përfundim, modelet qarkore dhe inovative të biznesit në sistemin pyjor mund të kontribuojnë në qëndrueshmërinë në industri duke reduktuar mbeturinat, duke rritur efikasitetin dhe duke krijuar rrjedha të reja të të ardhurave. Praktikë më të mira përfshijnë menaxhimin e përgjegjshëm të pyjeve, përdorimin e mbeturinave dhe nënprodukteve si lëndë të para, sisteme të mbyllura dhe prodhim të avancuar me bazë biologjike. Transferimi i këtyre modeleve në Kosovë është i mundur dhe mundësitë e financimit janë të disponueshme nga burime publike dhe private.

2.3.3. Sektori i prodhimit

Modelet qarkore të biznesit në sektorin e prodhimit synojnë t'i minimizojnë mbeturinat dhe ta rrisin efikasitetin e burimeve duke dizajnuar produkte me cikël më të gjatë jetësor dhe duke optimizuar përdorimin e materialeve dhe energjisë. Më poshtë janë dhënë shembuj të modeleve qarkore dhe inovative të biznesit në sektorë të ndryshëm të prodhimit.

Industria e tekstit ka ndikim të rëndësishëm mjedisor për shkak të proceseve të saj të prodhimit me burime intensive dhe asgjësimin e mbeturinave të tekstit. Një model biznesi qarkor që e trajton këtë çështje është rishitja dhe riparimi i veshjeve të përdorura. Kompani të tilla si Patagonia dhe The Renewal Workshop mbledhin veshje të përdorura dhe i riparojnë për t'i rishitur (Forumi Botëror i Ekonomisë, 2014). Ky model redukton mbeturinat dhe nevojën për prodhim të ri, duke krijuar edhe mundësi punësimi në sektorin e riparimit dhe rinovimit.

Në industrinë e mobileve, qasja e dizajnit modular lejon çmontimin e mobileve dhe ripërdorimin e pjesëve të tyre. Një shembull i këtij modeli është programi "kthe produktet e blera" i IKEA. Klientët mund t'i shesin mbyllur të tyre të përdorura IKEA tek kompania për të fituar kredi në dyqan, të cilat më pas mund të përdoren për të blerë mobile të reja (Fondacioni Ellen MacArthur, 2019). Ky model promovon efikasitetin e burimeve dhe redukton mbeturinat duke ripërdorur komponentët e mobileve.

Në industrinë e pajisjeve elektrike dhe elektronike, një model biznesi qarkor është produkti-shërbim. Ky model përfshin shitjen e shërbimeve dhe jo të produkteve dhe prodhuesi e mban pronësinë e produktit. Philips, për shembull, ofron një model ndriçimi si shërbim ku klientët paguajnë për përdorimin e ndriçimit në vend se t'i blejnë vetë produktet. Ky model

promovon përdorimin efikas të burimeve dhe redukton mbeturinat duke e zgjatur ciklin jetësor të produkteve (Philips, 2020).

Në industrinë e makinerive dhe pajisjeve, riprodhimi është një model biznesi qarkor që përfshin riparimin dhe ripërdorimin e pajisjeve të përdorura. Caterpillar, një prodhues global i pajisjeve të ndërtimit, operon një biznes riprodhimi që prodhon motor, transmissione dhe pjesë të tjera për pajisjet e tij (Caterpillar, 2021). Ky model redukton mbeturinat dhe kursen burimet duke e zgjatur ciklin jetësor të pajisjeve.

Në industrinë e automjeteve motorike, shërbimet e ndarjes së makinave dhe makinave me qira janë shembuj të modeleve qarkore të biznesit. Këto shërbime iu ofrojnë klientëve qasje në automjete pa pasur nevojë për pronësi, duke e reduktuar kështu prodhimin e makinave të reja dhe ndikimin mjedisor që lidhet me to. Shërbimet e ndarjes së makinave si Zipcar dhe Car2Go kanë fituar popullaritet në zonat urbane, ku pronësia e makinave është më pak e zakonshme (Fondacioni Ellen MacArthur, 2019). Modelet qarkore të biznesit, të tilla si modelet produkt-si-shërbim ose modelet e ndarjes, ndikojnë në profilet e rrjedhës së parasë në një mënyrë që dallon nga modelet e bazuara në pronësi. Për shembull, Renault ka përfitur nga kjo duke ofruar marrëveshje me qira për bateritë e automjeteve elektrike (Ellen MacArthur Foundation 2020).

Në industrinë e letrës dhe të mediave të shkruara, një model biznesi qarkor është riciklimi i mbyllur i letrës. Ky model përfshin mbledhjen dhe riciklimin e letrës së përdorur për të prodhuar produkte të reja letre. Një kompani që e ka zbatuar me sukses këtë model është prodhuesi francez i letrës Clairefontaine. Kompania ka një sistem të mbyllur ku i mbledh dhe i riciklon mbeturinat e letrës nga klientët e saj dhe i ripërdor për të prodhuar produkte të reja letre (Forumi Botëror i Ekonomisë, 2014). Ky model i redukton mbeturinat dhe i kursen burimet duke ripërdorur fibrat e letrës.

Në industrinë e gomës dhe produkteve plastike, një model biznesi qarkor është riciklimi kimik. Ky model përfshin shndërrimin e mbeturinave plastike në lëndë kimike që mund të përdoren për të prodhuar plastikë të re. Ineos Styrolution, prodhues global i monomerit të stirenit dhe polistirenit, operon një fabrikë riciklimi kimik në Antwerp, Belgjikë, që i konverton mbeturinat e polistirenit në lëndë ushqyese për prodhimin e produkteve të reja të polistirenit (Ineos Styrolution, 2021). Ky model i redukton mbeturinat dhe i kursen burimet duke i kthyer mbeturinat plastike në produkte të reja.

Transferimi i këtyre praktikave më të mira në Kosovë do të varet nga konteksti socio-ekonomik i vendit dhe gatishmëria e akterëve për të përdorur modele qarkore të biznesit. Kosova mund të përfitojë nga përvojat e vendeve të tjera që kanë zbatuar me sukses modele qarkore të biznesit dhe t'i përshtatë ato me rrethanat e saj specifike. Për shembull, Kosova mund të mësojë nga modeli i riparimit të tekstilit të përdorur.

2.3.4. Sektori kreativ

Sektori kreativ është pjesë e rëndësishme e ekonomisë globale, që krijon të ardhura dhe ofron vende pune për miliona njerëz në mbarë botën. Vitet e fundit, ka pasur interes të shtuar për zhvillimin e modeleve qarkore dhe inovative të biznesit në sektorin kreativ, me fokus në reduktimin e mbeturinave dhe rritjen e efikasitetit të burimeve. Modelet qarkore të

biznesit në sektorin kreativ përfshijnë përdorimin e materialeve të qëndrueshme dhe metodave të prodhimit, si dhe ripërdorimin dhe riciklimin e materialeve dhe produkteve në fund të ciklit të tyre të jetës. Këto modele shpesh përfshijnë bashkëpunimin akterëve të ndryshëm, duke përfshirë dizajnerët, prodhuesit dhe konsumatorët, për të krijuar sisteme të mbyllura që i minimizojnë mbeturinat dhe e maksimizojnë vlerën.

- Një shembull i modelit qarkor të biznesit në sektorin kreativ është përdorimi i materialeve të qëndrueshme në dizajnimin e produktit. Shumë dizajnerë tani po përdorin materiale të riciklueshme ose të biodegradueshme në produktet e tyre, të tilla si shishet plastike të ricikluara në veshje ose bambu në mobile. Këto materiale jo vetëm që janë më të qëndrueshme, por edhe i shtojnë vlerë produktit dhe mund t'i tërheqin konsumatorët që janë gjithnjë e më të interesuar për produkte jo të dëmshme ndaj mjedisit.
- Një shembull tjetër i modelit qarkor të biznesit në sektorin kreativ është ripërdorimi i materialeve të mbeturinave. Për shembull, në industrinë e modës, kompani të tilla si Patagonia dhe Levi's kanë zbatuar programe rikthimi që iu mundësojnë klientëve t'i kthejnë veshjet e përdorura, të cilat më pas ripërdoren në produkte të reja. Njësoj, në sektorin e arkitekturës, kompani të tilla si Interface kanë zhvilluar programe për t'i ripërdorur pllakat e vjetra të tapetit në produkte të reja, duke i reduktuar mbeturinat dhe duke rritur efikasitetin e burimeve.

Në Kosovë, ekziston mundësia për të zbatuar modele të ngjashme qarkore të biznesit në sektorin kreativ. Me një interes në rritje për produktet e qëndrueshme dhe jo të dëmshme për mjedisin, ekziston tregu për dizajnerë dhe prodhues që mund të krijojnë produkte duke përdorur materiale dhe metoda të qëndrueshme. Përveç kësaj, ekziston nevoja për të ripërdorur dhe ricikluar materialet për t'i reduktuar mbeturinat dhe për ta rritur efikasitetin e burimeve.

Transferimi i këtyre praktikave të mira në Kosovë mund të kufizohet nga disa faktorë. Një sfidë është disponueshmëria e materialeve të qëndrueshme dhe infrastruktura për riciklimin dhe ripërdorimin e materialeve. Megjithatë, ka mundësi për bashkëpunim me vendet fqinje dhe organizatat ndërkombëtare për të pasur qasje në materiale të qëndrueshme dhe për ta zhvilluar infrastrukturën e nevojshme.

Akterët e përfshirë në sektorin kreativ përfshijnë dizajnerët, prodhuesit, konsumatorët dhe kompanitë e menaxhimit të mbeturinave. Dizajnerët dhe prodhuesit kanë përgjegjësinë të përdorin materiale dhe metoda të qëndrueshme prodhimi, ndërkohë që konsumatorët mund t'i përkrahin modelet qarkore të biznesit duke blerë produkte jo të dëmshme për mjedisin dhe duke marrë pjesë në programet e kthimit. Kompanitë e menaxhimit të mbeturinave mund të luajnë një rol në ripërdorimin dhe riciklimin e materialeve, duke reduktuar mbeturinat dhe duke rritur efikasitetin e burimeve.

Mundësitë e financimit për modelet qarkore të biznesit në sektorin kreativ përfshijnë financimin nga qeveria, investimet private dhe partneritetet me organizatat ndërkombëtare. Financimi nga qeveria mund të përdoret për ta mbështetur hulumtimin dhe zhvillimin e

materialeve dhe metodave të qëndrueshme të prodhimit. Investimi privat mund të siguroj financim për startup-et dhe bizneset e vogla që po zhvillojnë modele qarkore të biznesit. Partneritetet me organizatat ndërkombëtare mund të ofrojnë qasje në ekspertizë, burime dhe financim.

Si përfundim, modelet qarkore dhe inovative të biznesit në sektorin kreativ kanë potencialin për t'i reduktuar mbeturinat dhe për ta rritur efikasitetin e burimeve duke gjeneruar të ardhura dhe duke ofruar vende pune. Shembuj të modeleve qarkore të biznesit në sektorin kreativ përfshijnë përdorimin e materialeve të qëndrueshme dhe ripërdorimin e materialeve të mbeturinave. Përderisa transferimi i këtyre praktikave më të mira në Kosovë mund të jetë i kufizuar, ekzistojnë mundësi për bashkëpunim dhe partneritet për qasje në materiale të qëndrueshme dhe për ta zhvilluar infrastrukturën e nevojshme. Akterët e përfshirë në sektorin kreativ përfshijnë dizajnerët, prodhuesit, konsumatorët dhe kompanitë e menaxhimit të mbeturinave, ndërsa mundësitë e financimit përfshijnë financimin nga qeveria, investimet private dhe partneritetet me organizatat ndërkombëtare.

2.3.5. Sektori i shitjes me pakicë

Modelet qarkore dhe inovative të biznesit në sektorin e shitjes me pakicë përfshijnë zhvillimin e praktikave të qëndrueshme në menaxhimin e zinxhirit të furnizimit, reduktimin e mbeturinave dhe zgjatjen e jetës së produktit. Këto modele synojnë të krijojnë procese më efikase dhe jo të dëmshme për mjedisin nga të cilat përfitojnë si bizneset ashtu edhe mjedisi. Në këtë kapitull, do t'i shqyrtojmë disa shembuj të modeleve qarkore dhe inovative të biznesit në sektorin e shitjes me pakicë, transferimin e tyre në Kosovë, akterët dhe mundësitë e financimit.

Një shembull i modelit qarkor biznesi në sektorin e shitjes me pakicë është modeli i ekonomisë së përbashkët, i cili përfshin ndarjen e mallrave dhe shërbimeve mes konsumatorëve. Ky model ilustron nga kompani si Zipcar dhe Airbnb, të cilat iu mundësojnë individëve t'i ndajnë makinat dhe akomodimin me njëri-tjetrin. Modeli i ekonomisë së përbashkët vlen edhe për sektorin e shitjes me pakicë, ku mund të përdoret për të ndarë produkte mes konsumatorëve, si veshje, lodra dhe pajisje elektronike. Një shembull i një modeli të tillë është Rent the Runway, i cili iu mundëson klientëve të marrin me qira veshje të dizajnerëve për një pjesë të kostos së blerjes së tyre. Ky model mund të transferohet në Kosovë duke krijuar shërbime me qira për produkte të ndryshme. Akterët në Kosovë përfshijnë konsumatorët, shitësit me pakicë dhe prodhuesit e produkteve. Mundësitë e financimit për këtë model përfshijnë financimin qeveritar dhe privat për bizneset e vogla.

Një shembull tjetër i modelit qarkor të biznesit në sektorin e shitjes me pakicë është modeli i zinxhirit të mbyllur të furnizimit, i cili përfshin ripërdorimin e produkteve dhe materialeve brenda zinxhirit të furnizimit. Ky model synon t'i reduktoj mbeturinat dhe ta rrisë efikasitetin duke i ripërdorur burimet në vend se të asgjësohen ato. Një shembull i këtij modeli është nisma e H&M për mbledhjen e veshjeve, e cila iu mundëson klientëve të sjellin veshje të përdorura për riciklim. Veshjet e mbledhura përdoren më pas për të prodhuar produkte të reja, duke reduktuar nevojën për materiale të virgjëra. Ky model mund të bartet edhe në Kosovë duke krijuar zinxhirë të mbyllur të furnizimit për produkte të ndryshme, si pajisje elektronikë dhe mobile. Akterët në Kosovë përfshijnë konsumatorët, shitësit me pakicë,

prodhuesit e produkteve dhe kompanitë e menaxhimit të mbeturinave. Mundësitë e financimit për këtë model përfshijnë grante dhe subvencione nga qeveria për praktikën e qëndrueshme të biznesit.

Një shembull i tretë i modelit qarkor të biznesit në sektorin e shitjes me pakicë është modeli i riciklimit, i cili përfshin transformimin e materialeve të mbeturinave në produkte të reja. Ky model synon t'i reduktojë mbeturinat duke ripërdorur materiale që përndryshe do të përfundonin në deponi bërllugu. Një shembull i këtij modeli është programi Worn Wear i Patagonisë, i cili riparon dhe i shet përsëri veshjet e përdorura. Ky model mund të bartet edhe në Kosovë përmes nismave për riciklimin e produkteve të ndryshme, si mobilie dhe tekstile. Akterët në Kosovë përfshijnë konsumatorët, shitësit me pakicë, prodhuesit e produkteve dhe kompanitë e menaxhimit të mbeturinave. Mundësitë e financimit për këtë model përfshijnë financimin qeveritar dhe privat për nisma të qëndrueshme.

Përveç këtyre modeleve, ekzistojnë praktika të tjera qarkore dhe inovative të biznesit që përdoren nga shitësit me pakicë në nivel global, si zgjatja e ciklit jetësor së produktit, paketimi i qëndrueshëm dhe praktikën me zero mbeturina. Këto praktika synojnë t'i reduktojnë mbeturinat dhe ta rrisin efikasitetin në sektorin e shitjes me pakicë, duke e promovuar edhe qëndrueshmërinë mjedisore.

Transferimi i këtyre praktikave më të mira në Kosovë varet nga kushtet aktuale ekonomike dhe mjedisore të vendit, si dhe nga disponueshmëria e infrastrukturës dhe burimeve të nevojshme. Megjithatë, shumë nga këto modele mund të përshtaten për t'iu përshtatur nevojave dhe kushteve të tregut të Kosovës, me potencial për të krijuar mundësi të reja për bizneset dhe për të kontribuar për një të ardhme më të qëndrueshme.

- Programet e kthimit: Disa shitës me pakicë kanë zbatuar programe rikthimi ku i pranojnë produktet e përdorura nga klientët dhe sigurojnë që ato të riciklohen ose të ripërdoren. Për shembull, H&M ofron një program për mbledhjen e veshjeve ku klientët mund t'i lënë rrobat e përdorura dhe të marrin zbritje në blerjen e radhës (Menteşe et al., 2019).
- Platformat e rishitjes: Platformat e rishitjes i u mundësojnë klientëve të shesin produkte të përdorura, duke zgjatur ciklin jetësor të produkteve dhe duke reduktuar mbeturinat. ThredUP është një treg i njohur në internet për veshje të dorës së dytë, ndërsa Poshmark lejon përdoruesit të shesin veshje dhe aksesore të përdorur drejtpërdrejt tek përdoruesit e tjerë (Paksoy et al., 2020).
- Marrja me qira dhe platformat e ndarjes: Platformat e marrjes me qira dhe të ndarjes i u lejojnë klientëve të kenë qasje në produkte pa pasur nevojë për t'i blerë ato drejtpërdrejt, duke e reduktuar kërkesën për produkte të reja dhe konsumin e burimeve shoqëruese. Për shembull, Rent the Runway ofron me qira veshje të dizajnerëve, ndërsa Zipcar ofron shërbime për ndarjen e makinave (Paksoy et al., 2020).
- Dyqanë pa ambalazhe: Dyqanet pa ambalazh eliminojnë nevojën për paketim njëpërdorimësh, duke reduktuar konsumin e mbeturinave dhe burimeve. Një

shembull është Original Unverpackt në Berlin, i cili ofron produkte me shumicë pa paketim (Menteşe et al., 2019).

- Konsumi bashkëpunues: konsumi bashkëpunues përfshin ndarjen e mallrave ose shërbimeve mes një grupi njerëzish, duke reduktuar nevojën që secili individ t'i ketë të vetat. Për shembull, ShareWaste është aplikacion që lidh njerëzit që kanë mbeturina organike me të tjerët që mund t'i përdorin për kompostim (Paksoy et al., 2020).

Këta shembuj tregojnë potencialin e modeleve qarkore të biznesit për t'u aplikuar në sektorin e shitjes me pakicë. Megjithatë, transferimi i tyre në Kosovë do të varej nga konteksti specifik kulturor dhe ekonomik i vendit. Shitësit me pakicë duhet të marrin parasysh preferencat dhe sjelljet e konsumatorëve kosovarë, si dhe disponueshmërinë e infrastrukturës dhe burimeve për t'i mbështetur praktikrat qarkore.

Akterët në sektorin e shitjes me pakicë përfshijnë vetë shitësit me pakicë, si dhe konsumatorët, kompanitë e menaxhimit të mbeturinave dhe rregullatorët. Shitësit me pakicë do të duhet të jenë të gatshëm të përdorin modele qarkore biznesi, ndërsa konsumatorët do të duhet të jenë të gatshëm të marrin pjesë në këto modele, për shembull, duke i kthyer produktet e përdorura ose duke përdorur shërbime me qira. Kompanitë e menaxhimit të mbeturinave do të luanin një rol kyç në mbledhjen dhe përpunimin e produkteve të përdorura, ndërsa rregullatorët mund të krijojnë politika dhe masa nxitëse për t'i inkurajuar praktikrat qarkore.

Mundësitë e financimit për modelet qarkore të biznesit në sektorin e shitjes me pakicë mund të vijnë nga një sërë burimesh, duke përfshirë grantet dhe kreditë nga qeveria, investimet private dhe financimin përmes donacioneve. Për shembull, programi Horizon 2020 i BE-së siguron financim për projektet e ekonomisë qarkore, ndërsa fondi Circularity Capital investon në biznese qarkore (Menteşe et al., 2019).

Si përfundim, modelet qarkore dhe inovative të biznesit në sektorin e shitjes me pakicë ofrojnë një sërë përfitimesh për bizneset dhe mjedisin, duke përfshirë reduktimin e mbeturinave, rritjen e efikasitetit dhe përmirësimin e qëndrueshmërisë. Transferimi i këtyre modeleve në Kosovë kërkon shqyrtim të kujdesshëm të kushteve ekonomike dhe mjedisore të vendit, si dhe disponueshmërinë e burimeve dhe infrastrukturës së nevojshme. Akterët përfshijnë konsumatorët, shitësit me pakicë, prodhuesit e produkteve dhe kompanitë e menaxhimit të mbeturinave dhe mundësitë e financimit mund të vijnë nga burime qeveritare dhe private. Duke përdorur modele biznesi qarkore dhe inovative, shitësit me pakicë mund të kontribuojnë në një të ardhme më të qëndrueshme dhe të shndërrohen në lider në industrinë e shitjes me pakicë.

2.3.6. Sektori i ndërtimit

Mjedisi i ndërtuar ka ndikim të rëndësishëm në ekonominë globale dhe mjedisin, duke e bërë të domosdoshëm kërkimin në modele biznesi qarkore dhe inovative. Këto modele fokusohen në reduktimin e mbeturinave, ripërdorimin e burimeve dhe maksimizimin e ciklit

jetësor të materialeve në ndërtesa, rrugë dhe veçori të tjera të mjedisit që na rrethon të krijuar nga njeriu. Kjo ese do t'i përshkruajë shembujt ekzistues dhe praktikat më të mira të modeleve qarkore dhe inovative të biznesit në mjedisin e ndërtuar, transferimin e tyre në Kosovë, akterët dhe mundësitë e financimit.

Një nga shembujt më të dukshëm të modeleve qarkore të biznesit në mjedisin e ndërtuar është koncepti i ekonomisë qarkore, i cili fokusohet në mbajtjen e materialeve në përdorim sa më gjatë që të jetë e mundur. Ky model përfshin projektimin e ndërtesave, rrugëve dhe infrastrukturës tjetër për çmontim, ripërdorim dhe riciklim. Një shembull i kësaj është kompania holandeze, StoneCycling, e cila prodhon materiale ndërtimi nga mbeturinat. Kompania merr mbeturinat e ndërtimit, duke përfshirë qeramikën, qelqin dhe rrënojat, dhe i riciklon ato në materiale të reja, të tilla si tulla dhe pllaka, për përdorim në ndërtimin e ndërtesave (Eckardt, 2018). Njësoj, kompania daneze, GXN, prodhon materiale ndërtimi nga mbeturinat bujqësore, si lëvozhgat e patates dhe algat e detit, të cilat përpunohen për të krijuar materiale të qëndrueshme për ndërtimin e ndërtesave (Wainwright, 2018).

Një tjetër model qarkor i biznesit në mjedisin e ndërtuar është ekonomia e ndarjes, e cila përfshin përdorimin e përbashkët të burimeve, si veglat, makineritë dhe pajisjet, për t'i reduktuar mbeturinat dhe për ta maksimizuar përdorimin e burimeve. Një shembull është kompania holandeze, Peerby, e cila ofron një platformë për individët dhe bizneset për të këmbyer dhe marrë me qira mjete dhe pajisje, duke e ulur nevojën për të blerë artikuj të rinj (Scholl, 2019). Njësoj, kompania gjermane, Sharely, ofron një platformë për dhënien me qira të pajisjeve, si gjeneratorët, në kantieret e ndërtimit, duke reduktuar nevojën për blerjen e pajisjeve të reja (Circle Economy, 2017).

Koncepti i ekonomisë qarkore përfshin po ashtu përdorimin e energjisë së ripërtërishme dhe uljen e emetimeve të gazeve serrë. Një shembull është kompania holandeze, PowerNEST, e cila prodhon energji të ripërtërishme duke instaluar turbina me erë në çatitë e ndërtesave, duke reduktuar nevojën për ferma me erë në shkallë të gjerë (PowerNEST, n.d.). Një shembull tjetër është kompania suedeze, Vasakronan, e cila prodhon energji të ripërtërishme duke e shndërruar nxehtësinë e mbeturinave nga ndërtesat në energji, duke e reduktuar nevojën për lëndë djegëse (Eckardt, 2018).

Këto modele qarkore të biznesit mund të transferohen në Kosovë, duke pasur parasysh ngjashmëritë e materialeve të ndërtimit, infrastrukturës dhe sektorëve ekonomikë. Megjithatë, zbatimi i këtyre modeleve kërkon përfshirjen e palëve të interesuara, duke përfshirë qeverinë, bizneset dhe konsumatorët. Qeveria mund të luaj një rol jetik në krijimin e një kuadri legjislativ mbështetës për modelet qarkore të biznesit, të tilla si zbatimi i stimujve tatimorë për riciklimin dhe vendosja e politikave për praktikat e qëndrueshme të ndërtimit. Bizneset gjithashtu mund të drejtojnë tranzicionin duke adoptuar modele biznesi qarkore në operacionet dhe zinxhirët e tyre të furnizimit, ndërsa konsumatorët mund të mbështesin tranzicionin duke zgjedhur produkte dhe shërbime që ndjekin parimet qarkore.

Mundësitë e financimit për modelet e biznesit qarkullues në mjedisin e ndërtuar mund të vijnë nga burime të ndryshme, duke përfshirë investimet publike dhe private, grantet dhe subvencionet. Për shembull, Banka Evropiane e Investimeve ka siguruar financime për projektet e ekonomisë qarkore në Europë, duke përfshirë ndërtimin e një parku ekonomie qarkore në Holandë (Banka Evropiane e Investimeve, 2019). Në mënyrë të ngjashme,

Bashkimi Evropian ka nisur programin Horizon 2020 , i cili siguron financime për projekte kërkimore dhe inovative që promovojnë ekonominë qarkore (Komisioni Evropian, 2019).

Disa shembuj më praktikë të modeleve qarkore dhe inovative të biznesit në mjedisin e ndërtuar:

- **Sistemet e rikuperimit të nxehtësisë së mbeturinave:** Sistemet e rikuperimit të nxehtësisë së mbeturinave përdoren për të kapur nxehtësinë e mbetur nga ndërtesat ose proceset industriale dhe për ta përdorur atë për të prodhuar ngrohje ose energji elektrike. Këto sisteme mund të zbatohen në një sërë mjedisesesh, duke përfshirë spitalet, qendrat e të dhënave dhe fabrikat e prodhimit. Sistemet e rikuperimit të nxehtësisë së mbeturinave mund të zvogëlojnë kostot e energjisë dhe emetimet e gazeve serrë, duke i bërë ato një opsion të qëndrueshëm financiarisht dhe mjedisor (BASF, 2021).
- **Riciklimi i materialeve të ndërtimit:** riciklimi i materialeve të ndërtimit është procesi i ruajtjes së materialeve nga ndërtesat që janë duke u prishur ose rinovuar dhe ripërdorimi i tyre për përdorim në projekte të reja ndërtimi. Kjo i redukton mbeturinat dhe kursen burimet dhe mund të jetë një biznesi fitimprurës për kompanitë e specializuara në ruajtjen dhe rishitjen e materialeve (Fondacioni Ellen MacArthur, 2021).
- **Çatitë dhe muret e gjelbra:** çatitë dhe muret e gjelbra janë sisteme të gjalla që instalohen në çatitë ose muret e ndërtesave dhe ofrojnë një sërë përfitimesh, duke përfshirë izolimin, menaxhimin e ujërave nga stuhitë dhe cilësinë e përmirësuar të ajrit. Këto sisteme mund të ofrojnë edhe mundësi për bujqësinë urbane ose hapësirën rekreative. Çatitë dhe muret e gjelbra mund të jenë model fitimprurës për kompanitë e specializuara në projektimin, instalimin dhe mirëmbajtjen e tyre (Green Roofs for Healthy Cities, 2021).
- **Projektimi i ndërtesave me ekonomi qarkore:** projektimi i ndërtesave me ekonomi qarkore është një qasje që i jep përparësi përdorimit të burimeve të ripërtërishme, maksimizon efikasitetin e burimeve dhe minimizon mbeturinat në projektimin dhe ndërtimin e ndërtesave. Kjo qasje mund të përfshijë përdorimin e materialeve të ricikluara ose të ripërtërishme si dhe projektimin e ndërtesave për çmontim dhe ripërdorim. Përdorimi i parimeve të projektimit të ndërtesave të ekonomisë qarkore mund të jetë model biznesi fitimprurës për arkitektët, zhvilluesit dhe kompanitë e ndërtimit, si dhe ofron përfitimeve mjedisore (Fondacioni Ellen MacArthur, 2021).
- **Teknologjitë e zgjuara të ndërtimit:** teknologjitë e zgjuara të ndërtesave janë sisteme që përdorin të dhëna dhe automatizim për t'i optimizuar operacionet e ndërtesave, duke përfshirë ndriçimin, ngrohjen dhe ftohjen. Këto sisteme mund ta reduktojnë konsumin dhe kostot e energjisë, si dhe ta përmirësojnë komoditetin dhe produktivitetin e banorëve. Teknologjitë e zgjuara të ndërtimit mund të jenë model

biznesi fitimprurës për kompanitë që specializohen në projektimin, instalimin dhe mirëmbajtjen e tyre (Global Market Insights, 2021).

Këta shembuj të modeleve qarkore dhe inovative të biznesit në mjedisin e ndërtuar mund të ofrojnë njohuri dhe mundësi të vlefshme për Kosovën për ta ndjekur zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik. Duke i zbatuar këto praktika, akterët mund t'i reduktojnë mbeturinat dhe emetimet, t'i ruajnë burimet dhe ta përmirësojnë qëndrueshmërinë ekonomike dhe mjedisore. Përveç kësaj, këto praktika mund të krijojnë mundësi të reja për ndërmarrësit dhe investitorët në Kosovë.

Si përfundim, modelet qarkore dhe inovative të biznesit në mjedisin e ndërtuar mund të kanë përfitime të konsiderueshme për ekonominë dhe mjedisin. Shembujt dhe praktikatat më të mira të përmendura në këtë ese demonstrojnë potencialin e modeleve qarkore në reduktimin e mbeturinave, maksimizimin e përdorimit të burimeve dhe promovimin e energjisë së ripërtërishme. Transferimi i këtyre modeleve në Kosovë kërkon përfshirjen e akterëve, kornizë legjislative mbështetëse dhe mundësi financimi. Zbatimi i biznesit qarkor.

3. AKTERËT PËRKATËS DHE MBROJTJA E KONSUMATORIT

Zhvillimi i modeleve qarkore të biznesit (MQB) kërkon bashkëpunim dhe angazhim nga një gamë e ndryshme akterësh. Qeveria dhe politikëbërësit, bizneset dhe shoqatat e industrisë, konsumatorët dhe organizatat e shoqërisë civile, si dhe akterët e tjerë si investitorët dhe institucionet kërkimore, të gjithë kanë role të rëndësishme. Në Kosovë, akterët mund të punojnë së bashku për të zhvilluar dhe zbatuar MQB që janë të përshtatura për kontekstin lokal, duke marrë parasysh gjithashtu ndikimet e mundshme në të gjitha palët e interesuara. Grupet e identifikuara të akterëve që luajnë rol në zhvillimin e MQB-ve përfshijnë ato në vijim.

3.1. Akterët kryesorë

Qeveria dhe politikëbërësit: luajnë rol kyç në krijimin e mjedisit të favorshëm për politikën dhe legjislacionin e modeleve qarkore të biznesit. Ata mund ta mbështesin zhvillimin e modeleve dhe praktikave qarkore të biznesit përmes politikave dhe legjislacionit mundësues, si zbatimi i skemave të përgjegjësisë së zgjeruar të prodhuesit, nxitja e eko-dizajnit dhe eko-inovacionit dhe promovimi i prokurimit të qëndrueshëm dhe PGJP. Politika të tjera përfshijnë edhe zhvillimin e standardeve dhe certifikimeve kundër pretendimeve të gjelbra. Përveç kësaj, qeveria mund të ofroj fondë dhe mbështetje teknike për bizneset që kërkojnë të kalojnë në modele qarkore. Në Kosovë, qeveria mund të punon për të krijuar politika dhe rregullore që mund të përfshijnë krijimin e një kornize për modele qarkore të biznesit duke përfshirë eko-dizajnin, zhvillimin e udhëzuesve të prokurimit publik për produktet dhe shërbimet qarkore, mbështetjen e zhvillimit të rrjeteve qarkore të biznesit dhe veçanërisht ndërmjet sektorit privat dhe operatorëve të menaxhimit të mbeturinave (siç janë skemat PZP), etj.

Bizneset dhe shoqatat e industrisë po ashtu kanë rol të rëndësishëm në zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit. Ato janë përgjegjëse për hartimin dhe zbatimin e modeleve qarkore të biznesit dhe mund ta udhëheqin rrugën drejt kalimit në ekonomi qarkore. Shoqatat e industrisë mund të ofrojnë mbështetje teknike, të ndajnë praktika të mira dhe mundësi bashkëpunimi për anëtarët e tyre dhe mund të avokojnë për politika që e mbështesin përdorimin e modeleve qarkore të biznesit. Po ashtu, sektori i biznesit dhe industrisë mund të bëhet partner për të realizuar veprime vullnetare për promovimin e modeleve qarkore të biznesit. Në Kosovë, kjo mund të përfshijë krijimin e produkteve dhe shërbimeve të reja që janë të dizajnuara për t'u ripërdorur, riprodhuar ose ricikluar, si dhe bashkëpunimin me biznese të tjera në zinxhirin e furnizimit për të zhvilluar zgjidhje qarkore. Për shembull, biznesi mund të bashkëpunojë me sektorin e menaxhimit të mbeturinave për të zbatuar praktika të përmirësuara të grumbullimit dhe riciklimit të mbeturinave ose me sektorin e shitësve me pakicë për të zbatuar skema të kthimit për produkte të ndryshme.

Operatorët e menaxhimit të mbeturinave luajnë rol vendimtar si akterë në zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit në Kosovë. Siç u theksua më herët, infrastruktura e kufizuar e menaxhimit të mbeturinave dhe burimet për grumbullimin dhe riciklimin e mbeturinave në Kosovë janë barriera të rëndësishme për zbatimin e zinxhirëve të furnizimit qarkor.

Operatorët e menaxhimit të mbeturinave mund të ndihmojnë në kapërcimin e këtyre barrierave duke investuar në zhvillimin e infrastrukturës së menaxhimit të mbeturinave dhe duke përmirësuar proceset e grumbullimit dhe riciklimit të mbeturinave. Për më tepër, operatorët e menaxhimit të mbeturinave mund të promovojnë modele qarkore biznesi edhe duke bashkëpunuar me bizneset dhe akterët e tjerë për të hartuar dhe zbatuar zinxhirët qarkorë të furnizimit. Duke përdorur ekspertizën e tyre në menaxhimin dhe riciklimin e mbeturinave, operatorët e menaxhimit të mbeturinave mund t'iu ndihmojnë bizneseve t'i identifikojnë mundësitë për t'i reduktuar mbeturinat dhe për ta optimizuar përdorimin e burimeve. Në këtë mënyrë, operatorët e menaxhimit të mbeturinave mund të veprojnë si mundësues dhe lehtësues të modeleve qarkore të biznesit në Kosovë. Për të angazhuar në mënyrë efektive operatorët e menaxhimit të mbeturinave si palë të interesuara në zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit është thelbësore të adresohen shqetësimet e tyre dhe të sigurohen stimuj për pjesëmarrjen e tyre. Për shembull, operatorët e menaxhimit të mbeturinave mund të hezitojnë të investojnë në infrastrukturën e re të menaxhimit të mbeturinave ose të miratojnë procese të reja të grumbullimit dhe riciklimit të mbeturinave për shkak të shqetësimeve për qëndrueshmërinë financiare të këtyre investimeve. Për t'i kapërcyer këto shqetësime, politikëbërësit dhe palët e tjera të interesuara mund të ofrojnë masa nxitëse financiarë si subvencione, kredi tatimore ose forma të tjera mbështetjeje për t'i inkurajuar investimet në modelet qarkore të biznesit.

Konsumatorët dhe organizatat e shoqërisë civile janë po ashtu akterë kyç në zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit. Ata mund të luajnë rol kyç në rritjen e kërkesës për produkte dhe shërbime qarkore, si modelet Produkt si Shërbime dhe në krijimin e ndërgjegjësimit për përfitimet e ekonomisë qarkore. Konsumatorët mund të zgjedhin të blejnë produkte që janë të dizajnuara për të qenë qarkore siç janë paketimet e ripërdorshme ose tekstilet e ricikluara dhe mund të marrin pjesë në programe kthimi dhe nisma të tjera që mbështesin ripërdorimin ose riciklimin e produkteve. Organizatat e shoqërisë civile mund të luajnë edhe rol të rëndësishëm avokues, duke e rritur ndërgjegjësimin për çështjet e ekonomisë qarkore dhe duke nxitur për politika dhe rregullore që e mbështesin kalimin në modelet qarkore të biznesit. Në Kosovë, konsumatorët dhe organizatat e shoqërisë civile mund të punojnë për ngritje të ndërgjegjësimit për ekonominë qarkore dhe përfitimet e mundshme të saj dhe mund ta mbështesin zhvillimin e nismave qarkore duke marrë pjesë në skemat e kthimit dhe duke zgjedhur të blejnë produkte qarkore.

Spektori joformal i menaxhimit të mbeturinave luan rol të rëndësishëm në menaxhimin e mbeturinave në Kosovë. Është e vështirë të përcaktohet madhësia e saktë e sektorit joformal të mbeturinave në Kosovë, pasi ai është kryesisht i parregulluar. Studimet kanë vlerësuar se sektori joformal është përgjegjës për grumbullimin dhe klasifikimin e deri në 80% të mbeturinave të riciklueshme të krijuara në Kosovë (Banka Botërore, 2018; BE, 2015). Me mbledhjen dhe riciklimin e mbeturinave, operatorët joformalë të menaxhimit të mbeturinave ndihmojnë në parandalimin e përfundimit të mbeturinave në deponi, duke reduktuar ndotjen e mjedisit dhe duke kontribuar në zhvillimin e një ekonomie qarkore. Prandaj, sektori joformal i mbeturinave ka potencialin për t'u integruar në modelet qarkore të biznesit dhe duhet të merret parasysh gjatë zhvillimit të këtyre zgjidhjeve, duke marrë parasysh shqetësimet e shëndetit dhe sigurisë për punëtorët dhe qasjen e kufizuar në financim dhe teknologji. Adresimi i këtyre sfidave dhe ofrimi i mbështetjes për operatorët joformalë të menaxhimit të mbeturinave mund të ndihmon në integrimin e tyre në sistemet formale të menaxhimit të mbeturinave dhe të promovojë pjesëmarrjen e tyre në modelet

qarkore të biznesit, për shembull duke zhvilluar programe trajnimi dhe ngritjeje kapacitetesh. Këto programe mund t'iu ndihmojnë operatorëve joformalë të menaxhimit të mbeturinave të zhvillojnë aftësi dhe njohuri të reja, t'i përmirësojnë proceset e tyre të grumbullimit dhe riciklimit të mbeturinave dhe të përdorin teknologji dhe pajisje të reja në mënyrë që operatorët joformalë të menaxhimit të mbeturinave të bëhen më konkurrues për të marrë pjesë në zinxhirët qarkor të furnizimit. Qasje të tjera përfshijnë zhvillimin e partneriteteve dhe bashkëpunimeve ndërmjet operatorëve joformalë të menaxhimit të mbeturinave dhe operatorëve apo bizneseve formale të menaxhimit të mbeturinave. Duke punuar së bashku, operatorët joformalë dhe formalë të menaxhimit të mbeturinave mund t'i shfrytëzojnë përparësitë dhe burimet e tyre për të krijuar dhe zbatuar zinxhirë qarkorë të furnizimit dhe për ta përmirësuar infrastrukturën e menaxhimit të mbeturinave.

Grupet e tjera të akterëve. Përveç këtyre tri grupeve të gjera të palëve të interesuara, janë edhe një sërë akterësh tjerë që mund të luajnë rol në zhvillimin e modeleve qarkore të biznesit. Këtu përfshihen investitorët dhe institucionet financiare të cilët mund të ofrojnë fonde dhe mbështetje për bizneset qarkore, si dhe institucionet kërkimore dhe bota akademike, të cilët mund të ofrojnë mbështetje teknike dhe ekspertizë në fusha të tilla si eko-dizajni dhe materialet e qëndrueshme.

Është e rëndësishme të theksohet se përderisa modelet qarkore të biznesit kanë potencial për të sjellë shumë përfitime, ato mund të kanë ndikime të rëndësishme edhe tek akterët që nuk janë të përfshirë drejtpërdrejt në zhvillimin ose zbatimin e tyre. Për shembull, miratimi i modeleve qarkore të biznesit mund të rezultoj në humbje të vendeve të punës në sektorë të caktuar, si depozitimi i mbeturinave ose prodhimi tradicional ose për punëtorët joformal të mbeturinave. Prandaj, është e rëndësishme të merren parasysh ndikimet e mundshme të modeleve qarkore të biznesit tek të gjithë akterët dhe të punohet drejt zgjidhjeve që krijojnë rezultate pozitive për të gjithë.

Me Udhërrëfyesin për EQ në Kosovë (Ministria e Mjedisit, Planifikimit Hapësinor dhe Infrastrukturës 2023), mund të fillohet një proces për ta mundësuar kalimin gjithëpërfshirës nga ekonomia lineare në atë qarkore, në mënyrë që të bashkohen të gjithë akterët përkatës – institucionet publike, organizatat ndërkombëtare, bizneset, OSHC-të, akademja dhe publiku i gjerë – për të siguruar një proces të suksesshëm dhe gjithëpërfshirës transformimi.

3.2. Ekonomia qarkore dhe mbrojtja e konsumatorit

Konsumatorët po kërkojnë gjithnjë e më shumë produkte dhe shërbime që e minimizojnë dëmin ose kanë efekt pozitiv në mjedis. Si rezultat, janë përhapur produktet, shërbimet dhe bizneset që pretendojnë se e plotësojnë këtë kërkesë.

Mbrojtja e konsumatorit nuk i pengon bizneset të bëjnë pretendime mjedisore për produktet dhe shërbimet e tyre, me kusht që të mos i mashtrojnë konsumatorët. Ajo siguron kornizë për bizneset që të bëjnë pretendime mjedisore që iu ndihmojnë konsumatorëve të bëjnë zgjedhje të informuara. Prandaj, mbrojtja e konsumatorit iu jep konsumatorëve mbrojtje të rëndësishme në lidhje me pretendimet mjedisore.

Në mbrojtjen e konsumatorëve nga pretendimet mashtruese mjedisore, mbrojtja e konsumatorit i mbron edhe bizneset nga konkurrenca e pandershme. Ajo krijon mundësi të

barabarta për ato biznese, produktet e të cilave përfaqësojnë vërtet një zgjedhje më të mirë për mjedisin dhe që mund të bëjnë pretendime të vërteta mjedisore. Përveç kësaj, mbrojtja e konsumatorit i mbron drejtpërdrejt bizneset nga marketingu mashtrues.

Prandaj, mbrojtja e konsumatorit ka efektin e inkurajimit të bizneseve për të investuar në performancën mjedisore të produkteve të tyre. Ajo iu mundëson bizneseve që t'ua komunikojnë këto përpjekje të vërteta konsumatorëve në mënyrë transparente dhe të arrijnë përfitime komerciale.

Qëllimi i mbrojtjes së konsumatorit është t'iu ndihmojë bizneseve t'i kuptojnë dhe t'i respektojnë detyrimet e tyre ekzistuese sipas ligjit për mbrojtjen e konsumatorit kur bëjnë pretendime mjedisore, me shpresën se do t'iu jep besim atyre bizneseve, produktet e të cilave janë vërtet "të gjelbra" për t'iu ofruar konsumatorëve informacionin që iu nevojitet për të marrë vendime të informuara.

Komisioni Evropian është në procesin e propozimit për përditësimin e rregullave të konsumatorit të BE-së për t'iu fuqizuar konsumatorët për tranzicionin e gjelbër. Rregullat e përditësuara do të sigurojnë që konsumatorët të mund të bëjnë zgjedhje të informuara dhe jo të dëmshme ndaj mjedisit kur i blejnë produktet e tyre. Konsumatorët do të kanë të drejtën të dinë se për sa kohë është paraparë të zgjasë një produkt dhe si mund të riparohet, nëse mund të riparohet. Për më tepër, rregullat do ta forcojnë mbrojtjen e konsumatorit ndaj pretendimeve mjedisore të pabesueshme ose të rreme, duke e ndaluar 'larjen e gjelbër' dhe praktikën që i mashtrojnë konsumatorët në lidhje me qëndrueshmërinë e një produkti. Mbrojtja e konsumatorit në Kosovë duhet të përcjellë nga afër zhvillimin në të drejtat e konsumatorëve në lidhje me të ashtuquajturin ndalim të larjes së gjelbër.

Komisioni është duke propozuar ndryshimin e Direktivës për të Drejtat e Konsumatorit për t'iu detyruar tregtarët që t'iu ofrojnë konsumatorëve informata mbi **qëndrueshmërinë dhe mundësinë e riparimit të produkteve**. Në rastin e Qëndrueshmërisë, konsumatorët duhet të informohen për qëndrueshmërinë e garantuar të produkteve. Nëse prodhuesi i një malli ofron garanci tregtare të qëndrueshmërisë më shumë se dy vjet, shitësi duhet t'ia japë këtë informacion konsumatorit. Për mallrat që përdorin energji, shitësi duhet të i informon konsumatorët kur prodhuesi nuk ka dhënë informata mbi garancinë tregtare të qëndrueshmërisë.

Përveç kësaj, shitësi duhet të jep edhe informatat përkatëse për riparimet, si gjasat e riparimit (kur është e aplikueshme), ose informata të tjera përkatëse për riparimin, të vëna në dispozicion nga prodhuesi si disponueshmëria e pjesëve rezervë ose manuali i riparimit. Për pajisjet inteligjente dhe përmbajtjen dhe shërbimet digjitale, konsumatori duhet të informohet edhe për përditësimet e softuerit të ofruara nga prodhuesi. Sipas direktivës, prodhuesit dhe shitësit duhet të vendosin për mënyrën më të përshtatshme për t'ia ofruar këtë informacion konsumatorit, qoftë në paketim apo në përshkrimin e produktit në faqen e internetit. Sidoqoftë, informatat duhet të jepen para blerjes dhe në mënyrë të qartë dhe të kuptueshme.

Komisioni po ashtu është duke propozuar disa ndryshime në Direktivën e Praktikave të Padrejta Tregtare (UCPD) me qëllim që të ndalojë larjen e gjelbër dhe vjetërsimin e planifikuar. Së pari, lista e karakteristikave të produktit për të cilat tregtari nuk mund t'i

mashtrojë konsumatorët zgjerohet për të mbuluar ndikimin mjedisor ose social, si dhe qëndrueshmërinë dhe mundësinë për riparim. Më pas, shton edhe praktika të reja që konsiderohen mashtruese pas vlerësimit rast pas rasti, si p.sh. pretendimi mjedisor në lidhje me performancën e ardhshme mjedisore pa angazhime dhe objektiva të qarta, objektive dhe të verifikueshme dhe pa sistem të pavarur monitorimi. Dhe e fundit, e ndryshon UCPD duke shtuar praktika të reja në listën ekzistuese të praktikave të padrejta tregtare të ndaluara, e ashtuquajtur 'lista e zezë'. Praktikrat e reja do të përfshijnë ndër të tjera:

- Mos informimin për veçoritë e paraqitura për ta kufizuar qëndrueshmërinë, për shembull, një softuer që e ndalon ose zvogëlon funksionalitetin e mallit pas një periudhe të caktuar kohore;
- Bërja e pretendimeve të përgjithshme, të paqarta mjedisore ku nuk mund të demonstrohet performanca e shkëlqyer mjedisore e produktit ose tregtarit. Shembuj të pretendimeve të tilla të përgjithshme mjedisore janë 'të përshtatshme për mjedisin', 'ekologjike' ose 'të gjelbra', të cilat gabimisht sugjerojnë ose krijojnë përshtypjen e performancës së shkëlqyer mjedisore;
- Bërja e një pretendimi mjedisor për të gjithë produktin, kur në të vërtetë ka të bëjë vetëm me një aspekt të caktuar të produktit;
- Shfaqja e një etikete vullnetare të qëndrueshmërisë e cila nuk bazohet në skemë verifikimi nga palët e treta ose nuk është krijuar nga autoritetet publike;
- Mos informimi se një mall ka funksionalitet të kufizuar kur përdor materiale harxhuese, pjesë këmbimi ose aksesore që nuk ofrohen nga prodhuesi origjinal.

Këto ndryshime synojnë siguri ligjore për tregtarët, por edhe ta lehtësojnë zbatimin e shkaqeve që lidhen me larjen e gjelbër dhe vjetërsimin e hershëm të produkteve. Për më tepër, duke siguruar që pretendimet mjedisore janë të drejta, konsumatorët do të janë në gjendje të zgjedhin produkte vërtet më të mira për mjedisin se sa konkurrentët e tyre. Kjo do të inkurajojë konkurrencën drejt produkteve më të qëndrueshme për mjedisin, duke reduktuar kështu ndikimin negativ në mjedis.

4. FINANCIMI DHE INOVACIONI PËR PROMOVIMIN E MODELEVE QARKORE TË BIZNESIT

Në të gjithë botën, ka një rritje të konsiderueshme në tregun e kapitalit në lidhje me aktivitetet e ekonomisë qarkore mes viteve 2018 dhe 2020, duke përfshirë fondet e tregut privat, huadhënien, financimin e projekteve dhe sigurimet. Kompanitë po adoptojnë veçanërisht parimet e ekonomisë qarkore, shpesh me implikime të drejtpërdrejta për operacionet e tyre, zinxhirët e furnizimit dhe nevojat e financimit (Fondacioni Ellen MacArthur, 2020).

Për rajonin e Ballkanit Perëndimor, BE-ja ka krijuar Agjendën e Gjellbër (AGjBP), duke përfshirë **Planin Ekonomik dhe të Investimeve për Ballkanin Perëndimor (PEIBP)**. PEIBP-ja pritet të financojë buxhete prej rreth 9 miliardë euro me grante dhe deri në 20 miliardë euro investime gjatë dhjetë viteve të ardhshme (Ministria e Mjedisit, Planifikimit Hapësinor dhe Infrastrukturës 2023). Përveç marrjes së masave të ekonomisë qarkore (EQ), kjo ofron një mundësi të rëndësishme për zbatimin e modeleve qarkore të biznesit (MQB). Qasjet e reja dhe inovative të qëndrueshme për Ballkanin Perëndimor janë në fokus të kësaj skeme financimi. Një nga fushat e fokusit të PEIBP është vendosur në forcimin e konkurrencës së sektorit privat me vëmendje të veçantë ndaj inovacionit.

Burime të tjera relevante të financimit janë **Dritarja e Mundësisë për Rimëkëmbjen e Gjellbër (DMRGj)** ose **Programi për Mbështetjen e Konkurrueshmërisë së NVM-ve në Kosovë**. Ato ofrojnë ndihmë për bizneset që investojnë në energjinë e rinovueshme, eficientë e energjisë dhe përmirësimet në zbatimin e standardeve dhe legjislacionit të BE-së.

Fondacioni Ellen MacArthur ofron një **përmbledhje të veprimeve për ta rritur financimin e ekonomisë qarkore** (Ellen MacArthur Foundation 2020):

- Sektori i shërbimeve financiare:
 - Shtrin produktet dhe shërbimet financiare EQ;
 - Formalizon EQ-në përmes mjeteve dhe kornizave financiare;
 - Integron EQ në strategji, aftësi, objektiva dhe vendimmarrje në të gjitha linjat e biznesit.
- Qeveria, rregullatorët financiarë dhe bankat qendrore:
 - Përcaktojnë drejtimin dhe sigurojnë masa stimuluese ekonomike, për shembull, përmes përcaktimit të çmimeve të efekteve anësore ose trajtimit të favorshëm fiskal, si p.sh. lehtësimet tatimore të Suedisë për riparimet e produkteve ose bonusi i riparimit në Austri për aktivitetet e riparimit;
 - Investojnë në aktivitete qarkore, infrastrukturë dhe inovacion;
 - Përmirësojnë transparencën përmes kërkesave të standardizimit dhe raportimit;

- Integrojnë aspektet qarkore në rregullimin financiar, vlerësimet e rrezikut dhe modelimin.

Qeveria e Kosovës e mbështet promovimin e investimeve dhe do të marrë masa për të krijuar një qasje (proces) të unifikuar dhe të strukturuar qeveritar përmes zhvillimit të një politike kombëtare me parime dhe kritere të qarta për tërheqjen e investimeve. Korniza ligjore për investimet strategjike do të rishikohet në vazhdimësi për zonat ekonomike dhe për investimet e huaja. Krahas reformës institucionale do të krijohet edhe programi përcjellës i kujdesit për investimet. Sipas nevojës do të krijohen zona të reja ekonomike me qëllim të krijimit të qendrave të transferimit të teknologjisë dhe parqeve teknologjike. Në këtë aspekt, vëmendje e veçantë do t'i kushtohet përfshirjes së investimeve të huaja, duke organizuar konferenca dhe sesione informuese, krijimit dhe fuqizimit të rrjeteve biznesore me investitorët potencial, hulumtimit dhe identifikimit e vendeve potenciale për promovimin e mundësive për investime (Programi i Qeverisë së Kosovës 2021-2025) .

- Tregu i kombinuar i financave:
 - Përdor mekanizma të kombinuar financimi për të hequr rrezikun e investimeve dhe për ta tërhequr kapitalin e sektorit privat në ekonominë qarkore duke e strukturuar dhe financiar infrastrukturën më të vështirë për t'u financiar dhe inovacionin më të rrezikshëm dhe afatgjatë.

Në përgjithësi, çdo MQB e ka profilin e vet të rrezikut dhe mund të nevojiten forma të ndryshme kapitali për të. Sidomos ndërmarrjet me rritje të shpejtë janë të varura nga financimi i jashtëm, ndërsa ky financim mund të jetë në formën e pjesëmarrjeve ose kredive. Përveç kësaj, financimi përmes donacioneve mund të jetë burim i përshtatshëm financimi nëse modeli i biznesit ka lidhje të fuqishme me komunitetin².

² <https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl>